

หลักสูตร ศาสนาโลก World's Religion (ศาสนาสากล)

ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

๑. ในประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติ ไม่มียุคสมัยใดและไม่มีเผ่าใดเลยที่มนุษย์จะไม่นับถือศาสนา ศาสนามีอิทธิพลและแพร่หลายในสังคมมนุษย์ทุกยุคทุกสมัยตั้งแต่สังคมยุคดึกดำบรรพ์จนถึงยุคปัจจุบัน ศาสนาจึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์มากที่สุด

ศาสนามีคุณค่าต่อมนุษย์ในทุกขั้นตอนของการดำเนินชีวิต เพราะศาสนาช่วยให้มีหลักที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต การอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ย่อมต้องมีปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกระทบกระทั่งกัน เมื่อมนุษย์แต่ละคนมีความต้องการที่แตกต่างกันก็แสดงพฤติกรรมที่แตกต่างกันออกมา บางพฤติกรรมก็ทำให้ผู้อื่นเกิดความเดือดร้อน จึงจำเป็นต้องมีหลักปฏิบัติที่ถูกต้องของการอยู่ร่วมกันในสังคม นั่นคือหลักคำสอนทางศาสนานั้นเอง เมื่อทุกคนในสังคมมีหลักปฏิบัติที่ถูกต้องจึงสามารถทำให้สังคมมนุษยศาสตร์ ศาสนาในโลกนี้มีทั้งศาสนาที่ยอมรับนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าและศาสนาที่ไม่เชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า แม้หลักคำสอนของแต่ละศาสนาจะแตกต่างกัน แต่ทุกศาสนาล้วนมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์เป็นคนดีและมีความสุขทั้งสิ้น

การศึกษาความหมาย มูลเหตุการเกิดขึ้น วิวัฒนาการ ประเภทและความสำคัญของศาสนาจะทำให้เกิดองค์ความรู้ที่ถูกต้อง เข้าใจความแตกต่างทางศาสนาก่อให้เกิดความเคารพต่อศรัทธาทางศาสนาของผู้อื่น เพราะทุกศาสนาล้วนมีเป้าหมายอันเดียวกัน ดังนั้น ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงใคร่จะนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับศาสนาต่างๆ ที่สำคัญของโลก

๒. ความหมาย

คำว่า ศาสนา นักปราชญ์ได้นิยามความหมายไว้แตกต่างกันอยู่มาก จึงขอนำเสนอความหมายที่ควรทราบ โดยแยกเป็นความหมายตามรูปศัพท์และความหมายตามทัศนะของชาวตะวันออกและชาวตะวันตก ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า ศาสนา มาจากคำในภาษาสันสกฤต คือ ศาสนาในภาษาบาลี คือ ศาสนา แปลว่า คำสั่งสอน หรือการปกครอง โดยคำสั่งสอน แยกเป็น คำสั่ง หมายถึง ข้อห้ามทำความชั่ว เรียกว่า ศีล หรือ วินัย คำสอน หมายถึง คำแนะนำให้ทำความดี ที่เรียกว่า ธรรม เมื่อรวมคำสั่งและคำสอน จึงหมายถึง ศีลธรรม หรือศีลกับธรรม นั่นคือ มีทั้งข้อห้ามทำความชั่ว และแนะนำให้ทำความดี ส่วนการปกครอง หมายถึง การปกครองควบคุมจิตใจตนเองอยู่เสมอ และรับผิดชอบการกระทำทุกอย่างของตน การสามารถปกครองจิตใจของตนได้ จะทำให้บุคคลไม่ทำความชั่วส่วนในภาษาอังกฤษ คำว่า ศาสนา ตรงกับคำว่า Religion มาจากภาษาละตินว่า Religare หรือ Relegere ตรงกับคำว่า Together คือ การรวมเข้าด้วยกันระหว่างสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่ง หมายความว่า ความผูกพันหรือสัมพันธ์ระหว่างสิ่งสองสิ่งให้เป็นสิ่งเดียวกัน หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือมนุษย์ ความหมายโดยตรงในที่นี้ คือ ความสัมพันธ์ทางวิญญาณระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า ดังนั้น ในภาษาอังกฤษ คำว่า ศาสนา จึงหมายถึง ความสัมพันธ์หรือความผูกพันระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า

สรุปได้ว่า ความหมายตามรูปศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤต คำว่า ศาสนา หมายถึง คำสั่งสอนที่ประกอบด้วยหลักศีลธรรมทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ ส่วนในภาษาอังกฤษ คำว่า ศาสนา หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า โดยมีการยอมมอบกายถวายชีวิตของตนให้พระเจ้าด้วยความจงรักภักดี ต้องมีหลักความเชื่อเรื่องพระเจ้า หรืออำนาจที่อยู่เหนือการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสในฐานะเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งในโลก

๒.๒ ความหมายตามทัศนะของชาวตะวันออก

ความหมายของคำว่า ศาสนา ตามทัศนะของชาวตะวันออก มีดังต่อไปนี้
ศาสนา คือ ลัทธิ ความเชื่อถือของมนุษย์ อันมีหลักคือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิที่จะกระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้นๆ ศาสนาเป็นเรื่องที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ มีคำสอนทางจรรยา มีศาสดามีคณะบุคคลที่รักษาความศักดิ์สิทธิ์และคำสอนไว้ เช่น พระหรือนักบวช และมีการกวดขันเรื่องความจงรักภักดี

ศาสนาตามความหมายที่ใช้กันอยู่ตามทัศนะของชาวตะวันออกเฉพะอย่างยิ่งชาวอินเดีย ไม่ว่าจะแฝงตัวอยู่ในคำว่า ธรรม หรือ ศาสนา หมายถึงหลักการอันถูกต้องและสอดคล้องกับกฎจักรวาลที่พระศาสดาค้นพบและสั่งสอนไว้ให้คนปฏิบัติตามเพื่อจะได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขในโลกนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็จะได้บรรลุนิรันดรอันเป็นนิรันดร ดังนั้น ศาสนาจึงเน้นความรู้และการปฏิบัติด้วยตนเองมากกว่าอย่างอื่น

สรุปได้ว่า ตามทัศนะของชาวตะวันออก ศาสนาเป็นความเชื่อถือของมนุษย์ ที่มีหลักคำสอนทางศีลธรรมเพื่อให้คนได้ปฏิบัติตามและหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดของโลกและจักรวาล มีศาสดา มีผู้สืบทอดและเน้นความจงรักภักดี เน้นความรู้มนุษย์ศาสตร์ และการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิรันดรเป้าหมายสูงสุดทางศาสนา ในลักษณะนี้ ศาสนามีฐานะเป็นองค์กรมากกว่าจะกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นการเฉพาะ

๒.๓ ความหมายตามทัศนะของชาวตะวันตก

ชาวตะวันตกในที่นี้หมายถึงชาวโรมันและชาวกรีก โดยอาณาจักรกรีกและโรมันโบราณเป็นแหล่งอารยธรรมอันยิ่งใหญ่ของชาวตะวันตกและของโลกชาวโรมันและชาวกรีกมีทัศนะเกี่ยวกับศาสนา ดังต่อไปนี้
ชาวโรมัน เรียกศาสนาว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าเพราะศาสนาดั้งเดิมของชาวโรมันเป็นศาสนาแบบพหุเทวนิยม ซึ่งนับถือเทพเจ้าหลายองค์ เทพเจ้าบางองค์ก็ตรงกับเทพของศาสนากรีก เมื่อคริสต์ศาสนาเผยแผ่เข้าไปสู่กรุงโรมและได้กลายเป็นศาสนาของอาณาจักรโรมัน เมื่อประมาณ ๔๐๐ ปี ต่อมา ชาวโรมันก็ยังใช้คำว่า religio กับคริสต์ศาสนาได้อย่างสนิท เพราะคริสต์ศาสนามีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าอยู่นั่นเอง ต่างกันแต่เพียงว่า ศาสนาดั้งเดิมนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แต่คริสต์ศาสนานับถือเทพเจ้าองค์เดียว ชาวกรีกสมัยโบราณจะเรียกศาสนาว่า theoskeia แปลว่า การแสวงหาการค้นหา การสอบถาม หมายถึง การแสวงหาพระเจ้าหรืออำนาจเบื้องบนหากจะกล่าวถึงศาสนาของชาวตะวันตก จะไม่กล่าวถึงชาวยิวไม่ได้เพราะศาสนาคริสต์เกิดขึ้นระหว่างชนชาติยิวและพระเยซูผู้ให้กำเนิดศาสนาก็เป็นคนชาติยิว ชนชาติยิวใช้ภาษาฮีบรูว์ คือ คำว่า อะโบห์ดาห์ (a.boh.dah) ซึ่งแปลว่า การรับใช้ แทนคำว่า ศาสนา หมายถึง การรับใช้เทพเจ้านั่นเอง เพราะศาสนายูดายห์ ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของชนชาติยิวเป็นศาสนาประเภทเอกเทวนิยม ซึ่งบูชาเทพเจ้าองค์เดียว จะเห็นได้ว่า **ตามทัศนะของชาวตะวันตก** ศาสนาหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ พระเจ้าเสมอ การปฏิบัติของศาสนิกชนก็เป็นการเอาใจรักใช้พระเจ้าโดยวิธีการต่างๆ เป็นระบบความเชื่อและการปฏิบัติต่อพระเจ้า อย่างจงรักภักดี หรือความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างมนุษย์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ นั่นคือพระเจ้า โดยศาสนาจะต้องมีลักษณะของความเชื่อ ๔ ประการ คือ ๑) พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ๒) คำสอนทั้งหมดมาจากโอองการของพระเจ้า ๓) หลักความเชื่อบางอย่างที่อยู่เหนือการพิสูจน์นั้น ศาสนิกจะต้องเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัย เพราะเป็นหลักคำสอนที่บริสุทธิ์ของพระเจ้า ๔) การยอมมอบตน และการกระทำของตนและสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเองให้พระเจ้าด้วยความจงรักภักดีโดยปราศจากข้อโต้แย้ง

สรุปได้ว่า เมื่อกล่าวโดยภาพรวม ศาสนา หมายถึง คำสอนที่ศาสนานำมาเผยแผ่สั่งสอน แจกแจง แสดงให้ มนุษย์ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดีเพื่อประสบสันติสุขในชีวิตทั้งในระดับธรรมดาสามัญและความสุขสงบ นิรันดร ซึ่งมนุษย์ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพเลื่อมใสและศรัทธา คำสอนของศาสนาจะมีลักษณะ เป็นสัจธรรมที่มีอยู่ในธรรมชาติแล้ว ศาสดาเป็นผู้ค้นพบหรือเป็นโครงการที่ศาสดารับมาจากพระเจ้าก็ได้

๓. องค์ประกอบของศาสนา

ศาสนาเป็นปรากฏการณ์ที่สลับซับซ้อนมาก และสิ่งที่สลับซับซ้อนทั้งหลายย่อมประกอบด้วยส่วนประกอบ มากมายหลายอย่าง ศาสนาในฐานะเป็นปรากฏการณ์ทางจิตและทางสังคมที่สลับซับซ้อน ย่อมมีองค์ประกอบ หลายอย่าง นักวิชาการได้กล่าวถึงองค์ประกอบของศาสนา ดังต่อไปนี้

หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวไว้ว่า ศาสนา มีลักษณะหลายประการประกอบกันคือ ศาสนาต้องเป็นเรื่องที่ เชื่อถือโดยความศักดิ์สิทธิ์ และไม่ไข่เชื่อถือเปล่าๆ ต้องเคารพบูชาด้วย ต้องมีคำสอนทางธรรมจรรยา และ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุผลอันดีงาม ต้องปรากฏตัวผู้สอน ผู้ตั้ง ผู้ประกาศ ที่รู้จักแน่นอน และยอมรับว่าเป็นความจริงทางประวัติศาสตร์ ต้องมีคณะบุคคลทำหน้าที่โดยเฉพาะสำหรับรักษาความศักดิ์สิทธิ์ และคำสอนนั้นสืบต่อมา บุคคลคณะนี้เรียกกันว่า พระ ถือเป็นวาระและเป็นพิเศษ ต่างกับสามัญชน เรียกว่า สมณเพศ และต้องมีการกวดขันเรื่องความภักดี ซึ่งเรียกว่า Fidelity หมายความว่า ถ้าถือศาสนาหนึ่งแล้วจะไปถือ ศาสนาอื่นอีกไม่ได้ แม้แต่จะเคารพบูชาสถานของศาสนาหรือลัทธิอื่นก็ถือเป็นบาป

ศาสนาในฐานะเป็นสถาบันต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๘ ประการ คือ ศาสดาผู้ให้กำเนิด ประมวลคำสอน คัมภีร์ นักบวช ศาสนิกชนศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และสัญลักษณ์ทางศาสนา

ศาสนามีองค์ประกอบมากมายหลายอย่าง แต่ที่ถือว่าสำคัญที่สุดมี ๕ ประการ ได้แก่ ศาสดา คัมภีร์ศาสนา นักบวชหรือผู้สืบต่อศาสนา ศาสนสถาน คือ สถานที่สำคัญของศาสนา หรือปูชนียสถาน และสัญลักษณ์หรือ พิธีกรรม

องค์ประกอบ สรุปได้ว่า สิ่ง que เรียกว่าศาสนาอย่างสมบูรณ์ต้องมีองค์ประกอบ ได้แก่

ศาสดา คือ ผู้ก่อตั้งศาสนา ซึ่งต้องมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์

ศาสนธรรม คือ คำสอนซึ่งเป็นหลักของศาสนา มีคัมภีร์เป็นที่รวบรวมคำสอน

ศาสนทายาท คือ บุคคลผู้สืบทอดคำสอนของศาสนา ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาโดยตรง

ศาสนพิธี คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากคำสอนของศาสนา

ศาสนสถาน คือ สถานที่ประกอบศาสนกิจ

ศาสนพิธีต่าง ๆ

องค์ประกอบทั้งหมดนี้ บางศาสนาอาจขาดข้อใดข้อหนึ่งไป แต่ก็ยังถือว่าเป็นศาสนา เช่น ศาสนา พราหมณ์-ฮินดู ขาดองค์ประกอบข้อที่หนึ่ง คือ ศาสดาไม่ได้มีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ศาสนาอิสลามขาด

องค์ประกอบข้อ ๕ คือ ศาสนบุคคล

เพราะผู้นับถือศาสนาอิสลามไม่มีการถือเพศเป็นบรรพชิต คงมีแต่เพศฆราวาสเท่านั้น

๔. มูลเหตุการเกิดของศาสนา

ศาสนาเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่มนุษย์เริ่มแสวงหาความสุขให้แก่ตนเองและสังคมเพราะเป้าหมายของทุกศาสนา คือ การพ้นทุกข์ทรมานและพบกับความสุข ศาสนามีมูลเหตุการเกิดขึ้น พอสรุปได้ ดังต่อไปนี้

๔.๑ ความกลัว

ในสมัยเริ่มแรกของมนุษยชาตินั้น สภาพภูมิศาสตร์และสังคมของมนุษย์ยังอยู่ในสภาพธรรมชาติ ปรากฏการณ์ใดๆ เกิดขึ้นตามธรรมชาติ มนุษย์ก็หาคำตอบไม่ได้ ขำร้ายมนุษย์ยังกลัวต่อปรากฏการณ์นั้นๆ เสียอีก เมื่อปรากฏการณ์นั้นเกิดซ้ำกันบ่อยๆ ขึ้นและหนักขึ้น ยิ่งทำให้มนุษย์เกิดความหวาดกลัวมากขึ้น เช่น ฝนตก พายุร้าย พายุผ่า แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด น้ำท่วม ไฟป่า เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแต่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์หวาดกลัวทั้งนั้น และก็หาคำตอบไม่ได้ว่ามันเกิดขึ้นได้อย่างไร เนื่องจากมนุษย์มีความหวาดกลัวเหลือประมาณ จึงคิดหาทางแก้ไขต่างคนต่างคิดและก็ได้คิดได้ว่า ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเหลือเชื่อนี้ ต้องมีสิ่งที่มีอำนาจอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์นี้แน่ มนุษย์จึงเรียกสิ่งที่อยู่หลังปรากฏการณ์ต่างๆ ว่า “พระเจ้า” เมื่อตั้งชื่อสิ่งที่อยู่หลังปรากฏการณ์นั้นแล้ว มนุษย์ก็เอาความรู้สึกของตนเองไปให้เป็นความรู้สึกของพระเจ้า เช่น พระองค์มีความรัก ความเมตตา ความสงสาร ความโกรธ ความเกลียด เป็นต้น และมนุษย์ก็สันนิษฐานว่า ถ้ามนุษย์เราทุกคนทำให้ถูกพระทัยของพระเจ้าพระองค์ก็จะเมตตาสงสาร แต่ถ้ามนุษย์ทำให้พระองค์ขัดเคืองพระทัย พระองค์ก็จะก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่เลวร้ายขึ้นเพื่อเป็นการลงโทษมนุษย์ ดังนั้น ฝนตกหนัก แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น เกิดขึ้นเพราะพระเจ้าเคืองพระทัย ต้องมีใครสักคนทำผิดทำให้พระองค์โกรธ จะทำให้พระเจ้าหายโกรธกลับมาสงสารได้ก็ต้องกราบไหว้เช่นสรวงบูชา สวดมนต์ขอพร การทำเช่นนี้ บางครั้งก็ได้ผล บางครั้งก็ไม่ได้ผล การทำการบูชาได้ผลก็ถือกันว่าทำการบูชาถูกวิธี แต่ถ้าการบูชาไม่ได้ผลก็ถือกันว่าทำการบูชาผิดวิธี เมื่อมีคนนิยมทำกันมากขึ้น ศาสนาแบบเทวนิยมก็เริ่มเกิดขึ้น

๔.๒ ความจำเป็น

ในสังคมแต่ละสังคมย่อมมีผู้คนแตกต่างกัน ความแตกต่างกันของแต่ละบุคคลนี้เอง ก่อให้เกิดปัญหาขึ้น บางสังคมก็มีปัญหามากมาย บางสังคมก็มีปัญหาน้อย สังคมที่มีปัญหามากมายนั้น บางครั้งก็มีปัญหาในทางความคิดที่แตกต่างกันมากจนหารอยต่อกันไม่ติด เกิดแตกแยกเป็นกลุ่มเป็นก้อนจนพัฒนาชาติไม่ได้ เช่น กลุ่มอาหรับในสมัยท่านนะบีมุฮัมมัดและกลุ่มชาวยิวในสมัยท่านโมเสส เป็นต้น แต่พอมีผู้นำบทยุติทางศีลธรรม โดยอ้างว่าเป็นโองการของพระเจ้าหรือเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์ คนเหล่านั้นก็จะหันมายอมรับและกลับมาสมัครกันอีก การกระทำเช่นนี้เมื่อมีจำนวนคนมากขึ้นๆ ก็จะกลายเป็นศาสนาไปในที่สุด การเกิดของศาสนาในลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นเพราะความจำเป็น

๔.๓ การมีความรู้บงการทางภูมิศาสตร์

เมื่อมีปรากฏการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นในภูมิภาคนั้นๆ ประชาชนในที่นั้นๆ ก็ไม่เข้าใจว่าปรากฏการณ์นั้นๆ เกิดขึ้นเพราะมีสาเหตุอะไร เมื่อปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้นบ่อยๆ จนกลายเป็นอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินก็มีคนปรารถนาที่จะอธิบายปรากฏการณ์นั้นๆ ทั้งๆ ที่ตนเองไม่เข้าใจ นี่คือมูลเหตุให้เกิดศาสนาอีกประการหนึ่ง เช่น ชาวอารยันในกลุ่มแม่น้ำคงคาและสินธุในประเทศอินเดีย ไม่เข้าใจภูมิศาสตร์บนขุนเขาหิมาลัย เพราะบนขุนเขาหิมาลัยนั้นเป็นแอ่งขนาดใหญ่เป็นที่รวมของหิมะ เมื่อหิมะละลายก็จะกลายเป็นแอ่งน้ำใหญ่เหมือนทะเลสาบ ความไม่เข้าใจของคนผู้อธิบายจึงจินตนาการว่า บนขุนเขาหิมาลัยมีสระอโนดาตเป็นที่รวมของเหล่าวิทยากร เมื่อน้ำไหลลงสู่ที่ราบเป็นแม่น้ำ ก็เข้าใจกันว่าเป็นน้ำไหลลงมาจากสระอโนดาตที่เป็นสวรรค์ อันเป็นที่อยู่อาศัยของเทพ มีมหาเทพองค์หนึ่งพระนามว่า “อิศวร” ประทานน้ำลงมาให้ แม่น้ำคงคาในอินเดียจึงกลายเป็นน้ำจากสวรรค์ มีความขลัง มีความศักดิ์สิทธิ์ จนกลายเป็นแม่น้ำที่สามารถล้างบาปให้มนุษย์ได้ เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้ล้วนแต่เป็นความบกพร่องทางภูมิศาสตร์และเป็นต้นเหตุให้เกิดศาสนาฮินดู

๔.๔ การคิดหาเหตุผล

เมื่อโลกเจริญขึ้น ผู้คนมีความคิดหลักแหลม มองปัญหาหนึ่งๆ แล้วหาคำตอบให้ตรงประเด็น เพื่อหาความจริงของปัญหานั้นๆ ให้ถูกต้อง จนเข้าใจความจริงอย่างแจ่มแจ้ง ก็นำความจริงนั้นมาเผยแพร่เพื่อแก้ปัญหาชีวิตและสังคม นี่คือหลัก เหตุผลอันเป็นบ่อเกิดของศาสนาแบบอเทวนิยม เช่น พระพุทธศาสนา เป็นต้น

สรุปได้ว่า บ่อเกิดของศาสนาประกอบด้วยความกลัวต่อปรากฏการณ์ ทางธรรมชาติต่างๆ ทำให้มนุษย์เชื่อว่า มีสิ่งที่มีอำนาจสูงส่งภายใต้ปรากฏการณ์ เพื่อให้สิ่งที่มีอำนาจสูงส่งอำนวยสุขให้ จึงพากันเคารพบูชาบวงสรวง อ้อนวอน ศาสนาเกิดจากความจำเป็นในการควบคุมความประพฤติของมนุษย์ในสังคมจึงจำเป็นต้องมีบทบัญญัติ เพื่อเป็นหลักปฏิบัติร่วมกันโดยอ้างอิงว่าเป็นบทบัญญัติของพระเจ้าการมีความรู้บกพร่องเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ก็เป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนา เพราะเมื่อมนุษย์ไม่เข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ก็พยายามอธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์นั้นๆ ด้วยความไม่เข้าใจ จึงทำให้เกิดเป็นตำนานทางศาสนาต่างๆ ประการสุดท้ายคือ การคิดหาเหตุผลเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยหลักการของเหตุผลก็เป็นมูลเหตุการเกิดขึ้นของศาสนาอีกประการหนึ่งโดยเฉพาะศาสนาที่ไม่เชื่อในอำนาจของพระเจ้า

๕. วิวัฒนาการของศาสนา

เมื่อศาสนาได้เกิดขึ้นในยุคแรกของมนุษยชาติ ศาสนาก็มีการวิวัฒนาการแบบเดียวกับสังคมมนุษย์ วิวัฒนาการของศาสนาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในศาสนาเอง ลำดับขั้นตอนวิวัฒนาการของศาสนา พอสรุปได้ ดังต่อไปนี้

๕.๑ การบูชาธรรมชาติ

ศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์เป็นศาสนาที่ยังไม่มีแนวคิดทางปรัชญาที่ลึกซึ้งเป็นศาสนาแบบง่าย ๆ ไม่มีกรรมวิธีที่ซับซ้อน เป็นศาสนาเกี่ยวกับธรรมชาติและเกิดมาจากการกลัวต่อปรากฏการณ์ของธรรมชาติ ศาสนาลักษณะนี้เรียกว่า ศาสนาบูชาธรรมชาติโดยตรงแบบง่าย ๆ เพราะมนุษย์ในระยะแรกเริ่มยังไม่เจริญด้วยสติปัญญาไม่สามารถคิดอะไรได้ลึกซึ้ง ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติต่างๆ เมื่อประสบกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ เช่น พายุ ฟ้าคำราม ไฟ เป็นต้น ก็เกิดความกลัว จึงพากันเคารพบูชาปรากฏการณ์นั้นๆ โดยตรง เพราะมองยังไม่เจริญพอที่จะคิดถึงพลังอำนาจอันเป็นนามธรรมที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านั้นได้ จึงได้พากันบูชาธรรมชาติ เช่น การบูชาฟ้าและแผ่นดิน การบูชาปรากฏการณ์ในท้องฟ้า การบูชาปรากฏการณ์บนดินและในดิน การบูชาสัตว์ การบูชาก้อนหินและภูเขา การบูชาป่าไม้และต้นไม้ เป็นต้น ดังนั้น ศาสนาดั้งเดิมที่สุดของมนุษย์คงเกิดจากความกลัวต่อภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในธรรมชาติ เช่น พายุใหญ่ ฟ้าคำรามและไฟ และเกิดจากความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือจากพลังอำนาจลึกลับบางอย่างให้คุ้มครองตนจกอันตรายเหล่านั้นนี้อาจจะเป็นต้นกำเนิดของการบูชาธรรมชาติ

๕.๒ วิญญาณนิยม

มนุษย์ในยุคแรกนั้น หวาดกลัวต่อความโหดร้ายของธรรมชาติและชื่นชมยินดีต่อความสุขที่ธรรมชาติดลบันดาลให้ แต่พวกเขาไม่ได้คิดหาสาเหตุว่า ทำไมธรรมชาติจึงมีอำนาจเช่นนั้น ต่อมาเมื่อมนุษย์เจริญขึ้นๆ จึงพากันคิดสงสัยถึงอำนาจอันเหลือล้นของธรรมชาตินั้น จนในที่สุดก็ได้ข้อคิดใหม่ว่าการที่ธรรมชาติมีอำนาจเช่นนั้น น่าจะมีอำนาจลึกลับอะไรสักอย่างสิงสถิตอยู่เบื้องหลังของธรรมชาตินั้นแล้วพวกเขาก็เรียกอำนาจลึกลับนั้นไปต่างๆ กัน ที่ให้ชื่อกันเรียกว่า “เทวดา” ที่ให้โทษก็เรียกว่า “ผี” ทั้งเทวดาและผีรวมเรียกว่า “วิญญาณ” ต่อมาเมื่อมนุษย์เจริญมากขึ้นก็ได้สร้างสรรค์ศิลปะการวาดภาพเขียนขึ้น มนุษย์ได้วาดภาพเทวดาและผีให้มีรูปร่างแตกต่างกัน โดยวาดภาพเทวดาให้สวยงามน่ารัก น่าเลื่อมใส เพราะถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม แต่วาดภาพผีให้น่า

เกลียด น่ากลัว เพราะเป็นสัญลักษณ์แห่งความชั่วร้าย และบูชาเทวดาที่คิดว่ามีอำนาจดลบันดาลให้คุณและโทษแก่พวกเขาซึ่งซ่อนตัวเองอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ของธรรมชาตินั้น ๆ

๕.๓ พหุเทวนิยม

เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาความเข้าใจเรื่องวิญญาณให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จนมีความเข้าใจว่าวิญญาณมีความศักดิ์สิทธิ์ มีพลังอำนาจอยู่เหนือวิสัยของมนุษย์ จึงพากันเรียกวินญาณซึ่งสถิตอยู่ในธรรมชาติทั่วไปในชื่อต่าง ๆ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระวรุณ พระอัคนี เป็นต้น แนวความคิดเช่นนี้เรียกว่า พหุเทวนิยม (Polytheism) คือ การนับถือพระเจ้าหลายองค์ มีวิวัฒนาการมาจากการบูชาธรรมชาติและวิญญาณนิตยนิมิตนั่นเอง แต่วิวัฒนาการในขั้นนี้ ทำให้มนุษย์มีความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าจำนวนมากและได้จำแนกเทพเจ้าออกไปอย่างกว้างขวางทั้งทางฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี พหุเทวนิยมถือว่าเป็นขั้นตอนสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ของศาสนา เป็นขั้นที่ความเชื่อของมนุษย์ได้กลายมาเป็นศาสนาตามความหมายของคำว่า religion อย่างแท้จริงเพราะมีการเคารพเทพเจ้าอย่างเต็มที่

๕.๔ การนับถือเทพเจ้าประจำกลุ่ม

คำว่า เทพเจ้าประจำกลุ่ม (Henotheism) คือ การนับถือเทพเจ้าประจำกลุ่มของตนเป็นสำคัญ แต่ไม่ได้ปฏิเสธว่าเทพเจ้าของชนกลุ่มอื่นไม่มี พวกเขายืนยันว่ามีเหมือนกัน แต่ไม่สำคัญเท่าเทพเจ้าประจำกลุ่มของตัวเอง กลุ่มชนในสมัยนี้ได้วิวัฒนาการมาจากกลุ่มพหุเทวนิยมนั่นเอง และอยู่ตรงกลางระหว่างกลุ่มพหุเทวนิยม (Polytheism) กับกลุ่มเอกเทวนิยม (Monotheism) เช่น ชาวอินเดียโบราณแต่ละวรรณะจะนับถือเทพเจ้าประจำวรรณะของตัวเองเป็นพิเศษ ในขณะที่เดียวกันพวกเขาก็จะนับถือเทพเจ้าของวรรณะอื่นเหมือนกัน แต่ไม่ถือว่าสำคัญเท่าเทพเจ้าประจำกลุ่มของตัวเอง เช่น พวกพราหมณ์จะนับถือพระพิฆเนศวรในฐานะเป็นคือเทพเจ้าแห่งความรู้และปัญญา ส่วนพวก ไวศยะ คือ เกษตรกรจะนับถือพระวรุณ (ฝน) พระแม่ธรณีเป็นพิเศษ เป็นต้น

๕.๕ เอกเทวนิยม

คำว่า เอกเทวนิยม หมายถึง การนับถือพระเจ้าเพียงองค์เดียว เป็นแนวคิดที่วิวัฒนาการมาจากการนับถือพระเจ้าหลายองค์นั่นเอง เพราะการที่มนุษย์มีพระเจ้ามากมายหลายองค์ ทำให้เกิดความแตกแยกเป็นกลุ่มต่างๆ ไม่สามารถรวมกันเป็นปึกแผ่นในสังคมขึ้นมาได้ ทำให้ผู้เป็นใหญ่ในกลุ่มพยายามหาสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในกลุ่มต่างๆ เพื่อจะได้รวมกลุ่มเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงประกาศคำสอนไปในการทำงานว่ามีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดอยู่เพียงองค์เดียวเท่านั้น ที่ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งทรงดลบันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง แนวความคิดเช่นนี้ เช่น ทัศนะเรื่องพระเจ้าในศาสนาฮิว คริสต์ อิสลาม และซิกข์ เป็นต้น

๕.๖ อเทวนิยม

เมื่อมนุษย์หมกมุ่นอยู่กับความเชื่อเรื่องพระเจ้ามาเป็นเวลานาน ก็มีมนุษย์บางคนคิดแปลกไปจากเดิม โดยคิดในเชิงปฏิเสธพระเจ้าและเทพเจ้าต่างๆ โดยมีความคิดว่า ไม่มีพระเจ้าที่เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง เพราะสรรพสิ่งเกิดขึ้นเองโดยกระบวนการทางธรรมชาติ เมื่อเกิดขึ้น เป็นไปแล้วก็แตกสลายไปตามกระบวนการทางธรรมชาติเช่นเดียวกัน แนวความคิดแบบนี้ เช่น พุทธศาสนาและศาสนาเซน และศาสนาเต๋า เป็นต้น

สรุปได้ว่า ศาสนามีวิวัฒนาการมาจากความคิดที่เรียบง่ายโดยการบูชาธรรมชาติ เช่น การบูชาฟ้าและแผ่นดิน การบูชาปรากฏการณ์ในท้องฟ้า เป็นต้น ต่อมาจึงมีแนวความคิดว่าในปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั้นๆ น่าจะมีวิญญาณหรือพลังลึกลับอยู่เบื้องหลัง หรือแม้กระทั่งบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วก็จะมีฐานะเป็นวิญญาณที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ แนวความคิดเช่นนี้เรียกว่า วิญญาณนิยม ต่อมาวิญญาณเหล่านั้นก็ถูกเข้าใจว่ามีพลังอำนาจที่อยู่เหนือวิสัยของมนุษย์ธรรมชาติทั่วไปสามารถดลบันดาลความสุขความทุกข์ให้แก่มวลมนุษยชาติจึงทำให้วิญญาณ

เหล่านั้นมีฐานะเป็นพระเจ้าหรือเทพเจ้าต่างๆ ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก เรียกว่า พหุเทวนิยมเมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นเผ่าเป็นสังคม ก็พากันนับถือและยกย่องเทพเจ้าที่ให้คุณและโทษเฉพาะแก่กลุ่มของตนเท่านั้น เรียกว่า การนับถือเทพเจ้าประจำกลุ่มเมื่อมีเทพเจ้าจำนวนมากก็ทำให้เกิดความแตกแยกจึงจำเป็นต้องมีแนวคิดเรื่องเทพเจ้าที่เป็นหนึ่งเพียงองค์เดียว เรียกว่า เอกเทวนิยม และในที่สุดเมื่อมนุษย์มีเหตุผลมากขึ้น จึงพากันปฏิเสธอำนาจของพระเจ้า โดยมอบอำนาจในการสร้างโลกและสรรพสิ่งให้แก่กระบวนการทางธรรมชาติ ซึ่งไม่ใช่อำนาจการสร้างของพระเจ้าอีกต่อไป เพราะพระเจ้าไม่มีอยู่จริง เรียกว่า อเทวนิยม

๖. ประเภทของศาสนา

ศาสนาเริ่มเกิดขึ้นเมื่อมีมนุษย์ขึ้นในโลกและได้มีวิวัฒนาการมาตามลำดับหลายขั้นตอน จึงทำให้ศาสนาแตกแยกออกเป็นหลายประเภท เพราะความแตกต่างทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม และความเชื่อถือ ทำให้เกิดศาสนาหลายรูปแบบขึ้นนักวิชาการศาสนาได้แบ่งประเภทของศาสนาไว้หลายลักษณะ ดังต่อไปนี้

๖.๑ แบ่งตามลักษณะของความเชื่อ

ศาสนาที่แบ่งตามลักษณะของความเชื่อนั้น มี ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) ศาสนาเทวนิยม (Theism)

ศาสนาเทวนิยม คือ ศาสนาที่เชื่อมั่นในความยิ่งใหญ่และความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลกและสรรพสิ่งในโลก ทรงดลบันดาลให้สรรพสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างนั้นเป็นไปตามพระประสงค์ของพระองค์ ศาสนาประเภทนี้แบ่งย่อยออกไปอีกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สัพพัตถเทวนิยม(Pantheism) ได้แก่ ความเชื่อว่าทุกหนทุกแห่งในโลกและจักรวาลมีพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าสถิตอยู่ทั้งสิ้น เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นต้น

(๒) พหุเทวนิยม (Polytheism) ได้แก่ ความเชื่อว่า พระเจ้ามีหลายองค์ แต่ละองค์ก็มีความยิ่งใหญ่และคุณสมบัติที่แตกต่างกัน เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนากรีกโบราณ เป็นต้น และ (๓) เอกเทวนิยม (Monothe-ism) ได้แก่ ความเชื่อว่าพระเจ้าที่ยิ่งใหญ่มีเพียงองค์เดียวเท่านั้น เช่น ศาสนายิวศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น

๒) ศาสนาอเทวนิยม (Atheism)

ศาสนาอเทวนิยม คือ ศาสนาที่มีแนวคิดตรงกันข้ามกับเทวนิยม กล่าวคือ บางศาสนาไม่ได้สอนว่า สรรพสิ่งในโลกเกิดขึ้นมาจากพระเจ้า และปฏิเสธอำนาจของพระเจ้าหรือของเทพเจ้าต่างๆ แต่ได้สอนว่า ทุกอย่างในโลกเกิดขึ้นจากตัวผู้ทำหรือตัวบุคคลนั่นเอง การที่บุคคลจะประสบความสำเร็จหรือความผิดหวังในชีวิตก็เนื่องมาจากการกระทำของตน ดังนั้น บุคคลจึงเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของตนเองสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ไม่สามารถจะช่วยเหลืออะไรได้ถ้าบุคคลไม่ช่วยตนเอง บุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นเป็นเพียงปัจจัยเสริม ศาสนาที่ปฏิเสธอำนาจของพระเจ้า ได้แก่ พระพุทธศาสนา ศาสนาเซน เป็นต้น

๖.๒ แบ่งตามการได้รับความนับถือ

ศาสนาแบ่งตามการได้รับความนับถือมี ๒ ประเภท คือ

๑) ศาสนาที่ไม่มีผู้นับถือแล้ว (Dead Religions)

ศาสนาเหล่านี้เคยมีผู้นับถือมาแล้วในอดีต แต่ปัจจุบันไม่มีผู้นับถือแล้ว เหลือแต่ชื่อในประวัติศาสตร์เท่านั้น นักการศึกษาศาสนาได้ประมวลไว้ ๑๒ ศาสนา คือ (๑) ในทวีปแอฟริกา ๑ ศาสนา ได้แก่ ศาสนาของอียิปต์โบราณ (๒) ในทวีปอเมริกา มี ๒ ศาสนา ได้แก่ ศาสนาของชาวเปรูโบราณ และศาสนาของชาวเม็กซิกันโบราณ (๓) ในทวีปเอเชีย มี ๕ ศาสนา ได้แก่ ศาสนามิถรา (Mithraism) คือ ศาสนาที่นับถือพระอาทิตย์ของพวกเปอร์เซีย ศาสนามนิกี (Manichaeism) ไม่ปรากฏว่าอยู่ในแถบใด มีความเชื่อว่า พระเจ้ากับซาตานหรือมาร เป็นของคู่กัน ชั่ววันรันดร ศาสนานี้มีผู้นับถือระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑ ชื่อของศาสนาตั้งขึ้นตามชื่อผู้ตั้งศาสนานี้ที่เรียก

มนุษยศาสตร์ ทัวไปว่า ศาสนาของชนเผ่าบาบิโลเนีย ศาสนาของชนเผ่าฟินิเซีย และศาสนาของพวกฮิตไตต์ (Hittites) คนพวกนี้เป็นชนชาติโบราณที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเอเชียไมเนอร์และ (๔) ในทวีปยุโรป มี ๔ ศาสนา คือ ศาสนาของพวกกรีกโบราณ ศาสนาของพวกโรมันโบราณ ศาสนาของพวกตีวตันยุคแรก และศาสนาของพวกสแกนดิเนเวีย (สวีเดน นอร์เวย์ และเดนมาร์ก)

๒) ศาสนาที่ยังมีผู้นับถืออยู่ (Living Religion)

ศาสนาที่ยังมีผู้นับถืออยู่ในปัจจุบัน นักวิชาการทางศาสนา ได้ประมวลไว้ ๑๒ ศาสนา คือ (๑) ศาสนาที่เกิดในเอเชียตะวันออก คือ จีน ญี่ปุ่น จำนวน ๓ ศาสนา ได้แก่ ศาสนาเต๋า ศาสนาขงจื้อ และศาสนาชินโต (๒) ศาสนาที่เกิดในเอเชียใต้ คือ อินเดีย จำนวน ๔ ศาสนา ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาเชน ศาสนาพุทธ และศาสนาซิกข์ และ (๓) ศาสนาที่เกิดในเอเชียตะวันตก คือ ปาเลสไตน์ เปอร์เซีย และอาหรับ จำนวน ๕ ศาสนา ได้แก่ ศาสนาโซโรอัสเตอร์ ศาสนายูดาห์ หรือยิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และศาสนาบาไฮ

๖.๓ แบ่งตามลำดับวิวัฒนาการของศาสนา

ศาสนาที่แบ่งตามลำดับวิวัฒนาการของศาสนาแล้วมี ๒ ประเภท คือ

๑) ศาสนาธรรมชาติ (Natural Religion)

ศาสนาที่นับถือธรรมชาติ มีความเชื่อว่าในธรรมชาติมีวิญญาณสิ่งอยู่ จึงแสดงความเคารพนับถือโดยการเช่นสรวง สังเวย เป็นต้น การที่มนุษย์ได้เห็นปรากฏการณ์ต่างๆทางธรรมชาติได้อาความรู้สึกสัจธรรมของมนุษย์เข้าไปจับจนทำให้เกิดความเชื่อว่ามีบุคคลผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ และมีสิ่งเหนือธรรมชาติคอยควบคุมความเป็นไปของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ นับเป็นการแสดงออกในเชิงศาสนาในขั้นต้นของมนุษย์

๒) ศาสนาองค์กร (Organized Religion)

ศาสนาประเภทนี้เป็นศาสนาที่มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับ มีการจัดรูปแบบมีการควบคุมเป็นระบบ จนกระทั่งก่อตั้งในรูปสถาบันขึ้น อาจเรียกว่า ศาสนาทางสังคม (Associative Religion) ซึ่งมีการจัดระบบความเชื่อตอบสนองสังคม โดยคำนึงถึงความเหมาะสมแก่สภาวะของแต่ละสังคมเป็นหลัก และก่อรูปเป็นสถาบันทางศาสนาขึ้น ทำให้ศาสนาประเภทนี้มีระบบและรูปแบบเฉพาะตัว มีความมั่นคงถาวรในสังคมสืบมา เช่น ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ เป็นต้น

๖.๔ แบ่งตามประเภทของผู้นับถือศาสนา

ศาสนาที่แบ่งตามประเภทของบุคคลผู้นับถือมี ๓ ประเภท คือ

๑) ศาสนาเผ่า (Ethnic Religion)

ศาสนาเผ่า คือ ศาสนาที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งนับถือเฉพาะในศาสนาที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เช่น ศาสนาของคนโบราณหรือศาสนาของชนเผ่าต่างๆ นอกจากนี้ศาสนาใหญ่ๆ ของโลกบางศาสนาก็จัดอยู่ในศาสนาประเภทนี้เพราะมีการนับถือเฉพาะในชาติใดชาติหนึ่ง เช่น ศาสนาฮินดู นับถือกันเฉพาะในประเทศอินเดีย ศาสนาโซโรอัสเตอร์นับถือเฉพาะในหมู่ชนเผ่าเปอร์เซีย ศาสนายูดาห์หรือศาสนายิวนับถือกันเฉพาะในหมู่ชาวอิสราเอล ศาสนาชินโตนับถือเฉพาะในหมู่ชาวญี่ปุ่น และศาสนาขงจื้อก็นับถือเฉพาะในหมู่ชาวจีน เป็นต้น

๒) ศาสนาสากล (Universalizing Religion)

ศาสนาโลก คือ ศาสนาที่มีผู้นับถือกระจายอยู่ทั่วโลก ไม่จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และที่ใดที่หนึ่ง เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ศาสนาโลก

๓) ศาสนากลุ่ม (Segmental Religion)

ศาสนากลุ่ม คือ ศาสนาที่เกิดจากศาสนาใหญ่ๆ หรือนิกายย่อยของศาสนาสากล ซึ่งเกิดจากความกดดันทางสังคม เช่น การเหยียดสีผิว สิทธิทางกฎหมายความไม่เท่าเทียมกัน เป็นต้น กลุ่มบุคคลที่เสียเปรียบทางสังคมมีความประสงค์จะแก้ปัญหาเหล่านี้และอ้างไว้ซึ่งวัฒนธรรมของตน จึงฟื้นฟูลัทธิศาสนาและระบบสังคมให้เป็นตัวของตัวเองขึ้นมาใหม่ จะรวบรวมผู้คนที่เห็นด้วยทำการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรมของตนในต่างแดน เช่น ชาวพุทธในอินโดนีเซีย กลุ่มมุสลิมดำในอเมริกา กลุ่มโซโรอัสเตอร์ในอินเดีย กลุ่มฮินดูในแอฟริกาใต้ เป็นต้น โดยอาศัยศาสนาเป็นพลังชี้นำ

สรุปได้ว่า การแบ่งประเภทของศาสนาแม้จะแบ่งออกเป็นหลายๆ ประเด็นย่อย แต่ประเภทที่สำคัญน่าจะเป็นการแบ่งตามหลักความเชื่อ ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ศาสนาประเภทเทวนิยม คือ กลุ่มศาสนาที่เชื่อในอำนาจและความศักดิ์ของพระเจ้า และศาสนาประเภทอเทวนิยม คือ ศาสนาที่ไม่เชื่อในอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า เพราะศาสนาทุกศาสนาในโลกต่างก็มีหลักคำสอนเป็นสองแนวทางดังกล่าว

๗. ความสำคัญของศาสนา

ศาสนาไม่สามารถแยกออกจากสังคมได้ เพราะการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางศาสนาของมนุษย์เป็นพฤติกรรมทางสังคมชนิดหนึ่ง ศาสนาจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อสังคมมนุษย์ เพราะมีอิทธิพลที่ยิ่งใหญ่ต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ ศาสนามีความสำคัญทุกระดับ ตั้งแต่ตัวบุคคล สังคมตั้งแต่กลุ่มเล็กนับแต่ภายในครอบครัวออกไปจนถึงสังคมภายนอก ไปจนถึงระดับชาติและระดับโลกในที่สุด โดยสรุปศาสนามีความสำคัญ ดังต่อไปนี้

๗.๑ ความสำคัญระดับบุคคล

ศาสนามีความสำคัญในระดับปัจเจกบุคคลอย่างมาก เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้เกิดความอบอุ่น ผ่อนคลายความกลัว ความวิตกกังวลลดทอนความทุกข์โศก และเป็นเครื่องนำทางชีวิต หากศาสนาไม่สามารถชี้นำในระดับบุคคลได้ก็ไม่มีผลที่แท้จริงต่อสังคมหรือชาติบ้านเมือง เพราะแท้จริงแล้วชาติบ้านเมืองก็คือที่รวมของปัจเจกบุคคลนั่นเอง ศาสนาทุกศาสนาจะเห็นพ้องกันว่าศาสนามีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาจิตใจของบุคคล เพราะศาสนาเป็นเครื่องสั่งสอนให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ เป็นเครื่องบำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้แก่มนุษย์ เปรียบเหมือนดวงประทีปโคมไฟที่ให้ความสว่างแก่การดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีหลักยึด เพราะศาสนามีหลักศรัทธาและหลักเหตุผลสำหรับให้ศาสนิกชนยึดเป็นหลักในการดำเนินชีวิต แม้ว่าศาสนาต่างๆ จะมีหลักการและวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่ศาสนาทุกศาสนามีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การให้มนุษย์ละความชั่ว ประพฤติตนเป็นคนดี ซึ่งนับเป็นเป้าหมายสูงสุดของแต่ละศาสนานอกจากนี้ หลักคำสอนในศาสนายังมุ่งให้มนุษย์พัฒนาจากสภาพสัตว์ประเภทคนไปสู่ความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสภาพที่สูงกว่าสัตว์ เพราะคนที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาก็ไม่แตกต่างอะไรจากสัตว์ทั่วไป แต่มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ทั่วไปเพราะมีสำนึกดีชั่วซึ่งเกิดขึ้นจากการกลมเกลียวจากหลักธรรมในทางศาสนา มนุษย์สามารถแยกแยะได้ว่าสิ่งใดดีหรือชั่วเพราะหลักคำสอนทางศาสนาที่มุ่งให้มนุษย์มีมโนธรรมในการที่จะกระทำการที่ควรทำและละเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ มนุษย์จะมีสำนึกทางศีลธรรมเช่นนั้นได้ก็เพราะการศึกษาหลักคำสอนในศาสนานั้นเอง

๗.๒ ความสำคัญระดับชาติ

ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคลในสังคมให้เข้ามารวมกันเป็นสังคม พิธีกรรมต่างๆ ในศาสนา ล้วนมีวัตถุประสงค์ที่จะกระชับความกลมเกลียวและการทำงานของสมาชิกในสังคม เพื่อประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวม ศาสนาเป็นสายเชื่อมโยงให้มนุษย์ในสังคมสามารถรวมกลุ่มกันได้ ในทุกระดับหน่วยของสังคม เพราะ

ศาสนาจะช่วยสร้างมนุษย์สัมพันธ์อันดีต่อกัน สร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น เป็นรากฐานแห่งความสามัคคี การร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาชุมชน และสร้างความสงบสุขความมั่นคงให้แก่ชุมชน เช่น ในสังคมเดียวกัน คนที่นับถือศาสนาต่างกัน เช่น ชาวพุทธ ชาวคริสต์ ชาวอิสลาม เป็นต้น ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ถ้าปฏิบัติตามหลักการทางศาสนาที่สอนให้ผู้นับถือเป็นคนดีอย่างเคร่งครัด

๗.๓ ความสำคัญระดับประเทศ

ศาสนาเป็นสิ่งขวัญและเอกลักษณ์ของประเทศ เป็นพื้นฐานของขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ศาสนาจะเป็นสิ่งกำหนดรูปแบบวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เพราะวัฒนธรรมของมนุษย์ส่วนใหญ่เกิดขึ้นมาจากศาสนา เช่น ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานความเชื่ออันนำไปสู่ประเพณี ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมไทย เราไม่สามารถเข้าใจคนไทยหรือวัฒนธรรมไทยได้เลยหากไม่ทำความเข้าใจพระพุทธศาสนา ก่อน นอกจากนี้ ภาษาวรรณคดี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และประติมากรรม เป็นต้น ก็มีบ่อเกิดขึ้นมาจากศาสนา

๗.๔ ความสำคัญในระดับสากล

ศาสนาเป็นมรดกอันล้ำค่าของมนุษยชาติ ศาสนาทำให้ศาสนิกชนเคารพซึ่งกันและกัน มนุษย์ทุกคนควรมีสติธิในการนับถือศาสนา และศาสนาแต่ละศาสนาพึงให้ความเคารพในสิทธิขั้นพื้นฐานนี้

สรุปได้ว่า ศาสนามีความสำคัญต่อมนุษย์และสังคมในทุกระดับตั้งแต่ระดับบุคคล สังคม ชาติและระดับโลก เพราะศาสนามีคุณค่าต่อมนุษย์ในทุกขั้นตอนของการดำเนินชีวิต ช่วยให้มีมนุษย์มีหลักยึดที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิตทำให้ชีวิตมีความหมายและความหวัง เป็นแหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมที่งดงามของสังคม ก่อให้เกิดเสถียรภาพและความสงบสุขในสังคม เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้มนุษย์ประเสริฐกว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้ และเป็นมรดกอันล้ำค่าของโลก

๘. สรุป

ศาสนาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ ทุกศาสนาล้วนมีคำสั่งสอนที่ต้องการให้มนุษย์ละเว้นการทำความชั่วและส่งเสริมให้ทำความดี บางศาสนาอาจจะเชื่อในอำนาจของพระเจ้าหรือไม่เชื่อในอำนาจของพระเจาก็ได้ แต่ก็มีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์เป็นคนดีและมีความสุขทั้งในโลกนี้และโลกเบื้องหลังความตาย ศาสนาในฐานะสถาบันหรือองค์กรจะต้องมีศาสดาผู้ก่อตั้งหรือผู้นำคำสั่งสอนออกเผยแผ่ หลักคำสอน บุคคลผู้สืบทอดศาสนา พิธีกรรมทางศาสนา และสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ศาสนามีบ่อเกิดมาจากความกลัวต่อปรากฏการณ์ทางธรรมชาติความจำเป็นในการปกครองกลุ่มคนให้อยู่ในความสงบเรียบร้อย และการมีความรู้ภพพร่องทางภูมิศาสตร์ทำให้มนุษย์อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ด้วยความไม่รู้ทั้ง ๓ ประการนี้เป็นบ่อเกิดมาของศาสนาประเภทเทวนิยม ส่วนการคิดหาเหตุผลเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุผล เป็นบ่อเกิดของศาสนาประเภทอเทวนิยมศาสนามีวิวัฒนาการมาตามลำดับตั้งแต่การนับถือธรรมชาติ การนับถือวิญญาณต่างๆ การนับถือเทพเจ้าจำนวนมากมาย การนับถือเทพเจ้าประจำกลุ่มของตนเอง แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธเทพเจ้าของกลุ่มอื่น การยอมรับนับถือพระเจ้าเพียงพระองค์เดียว และการไม่ยอมรับนับถือพระเจ้า วิวัฒนาการดังกล่าวแสดงถึงประเภทของศาสนาโลกที่แบ่งออกเป็นศาสนาที่ยอมรับนับถือพระเจ้า (เทวนิยม) และศาสนาที่ไม่ยอมรับนับถือพระเจ้า (อเทวนิยม) ในปัจจุบัน ศาสนามีฐานะเป็นองค์กรมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ตกอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการณ์ทางสังคม บุคคลผู้นับถือศาสนาควรทำความเข้าใจแก่นแท้ของการ นับถือศาสนาให้ถ่องแท้ นั่นคือ ความต้องการให้ผู้นับถือเป็นคนดี มนุษย์จึงควรนำหลักคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน ไม่ควรนับถือศาสนาในฐานะเป็นที่พึ่งทางจิตใจเพียงอย่างเดียว แต่ขาดการนำหลักคำสอนทางศาสนา มาปฏิบัติ นอกจากนี้ยังต้องเคารพต่อศรัทธาของผู้นับถือศาสนาอื่นๆ ด้วย ไม่ควรมองด้วยการเปรียบเทียบว่าศาสนาไหนดีกว่ากัน จนเกิดความขัดแย้ง เพราะทุก

ศาสนาแล้วมีเป้าหมายเดียวกัน แม้จะมีคำสอนแตกต่างกันก็ตาม หากเข้าใจความแตกต่างและเคารพต่อศรัทธาของผู้อื่นก็จะไม่ทำให้เกิดความแตกแยกขึ้น ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงการนับถือศาสนาอย่างถูกต้องซึ่งเกิดขึ้นมาจากการศึกษาศาสนาจนเข้าใจอย่างแท้จริงนั่นเอง

วิวัฒนาการของศาสนา

๑. ศาสนาปฐมภูมิ (Primitive Religion)

มีพื้นฐานอยู่ที่ความต้องการบรรเทาความกลัวภัยธรรมชาติ แสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยพิธีกรรมทางมายา (magic) มี Taboo (ข้อห้าม) เป็นกฎของสังคม

พลังเหนือธรรมชาติ มี ๓ ลักษณะ

๑. อำนาจที่แฝงอยู่ใน ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ สัตว์
๒. อำนาจที่มีลักษณะเป็นบุคคล เช่น วิญญาณบรรพบุรุษ ผีสามเทวดา เจ้าป่า เจ้าเขา
๓. อำนาจที่มีความหมายต่อบุคคลในเผ่า เป็นสัญลักษณ์ที่ทุกคนยอมรับ อาจให้คุณให้โทษได้

ลัทธิต่าง ๆ

๑. ลัทธิมายา-ไสยศาสตร์ (Magic)
๒. ลัทธิบูชาธรรมชาติ (Nature Worship)
๓. ลัทธิวิญญาณนิยม (Animism)
๔. ลัทธิบูชาสัตว์ (Animal Worship)
๕. ลัทธิบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor Worship)
๖. ลัธินับถือผู้ยิ่งใหญ่ (Supreme Being)

๒. ศาสนาโบราณ (Ancient Religion)

เป็นศาสนาที่ก่อตั้งขึ้นตามความคิดของคนโบราณ เพื่อตอบปัญหาว่าด้วยความปลอดภัยจากสถานการณ์ของธรรมชาติ

๑. มีเทพเจ้าเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจ ทั้งในโลกและปรโลก
๒. มีลักษณะคือ เชื่อเรื่องเทพเจ้า เป็นพหุเทวนิยม ไม่มีศาสดา ใช้ myth เป็นคัมภีร์
๓. ศาสนาโบราณเป็นศาสนาที่ตายแล้ว (Dead Religion) คือไม่มีผู้นับถือแล้ว เช่น
 - * ศาสนาโบราณในทวีปเอเชีย ได้แก่ ศาสนาบาบิโลน, ศาสนาของพวกฮิตไทท์
 - * ศาสนาโบราณในทวีปแอฟริกา ได้แก่ ศาสนาอียิปต์โบราณ
 - * ศาสนาโบราณในทวีปยุโรป ได้แก่ ศาสนากรีก-โรมันโบราณ, ศาสนาติวตัน-สแกนดิเนเวียโบราณ
 - * ศาสนาโบราณในทวีปอเมริกา ได้แก่ ศาสนาเปรูโบราณ (อินคา), ศาสนาเม็กซิกันโบราณ (มายา, อัสเทค, โทลเทค, โอลเมค)

๓. ศาสนาปัจจุบัน (Living Religion)

เป็นศาสนาที่ยังมีผู้นับถือ มีองค์ประกอบครบถ้วนและมีบทบาทต่อสังคมในระดับต่าง ๆ แบ่งตามปฏิสัมพันธ์ทางภูมิ-ประวัติศาสตร์ เผ่าพันธุ์ ได้แก่

๑. ศาสนากลุ่มอารยัน ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, ศาสนาเซน, ศาสนาพุทธ และ ศาสนาสิกข์
๒. ศาสนากลุ่มเซเมติก ได้แก่ ศาสนาโซโรอัสเตอร์, ศาสนายิว, ศาสนาคริสต์ และ ศาสนาอิสลาม
๓. ศาสนากลุ่มมองโกล ได้แก่ ศาสนาเต๋า, ศาสนาขงจื้อ และศาสนาชินโต

การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา

ความต่างศาสนามาจากถิ่นกำเนิด เวลาที่ถือกำเนิด กระทั่งภูมิหลังและขนบธรรมเนียมที่ต่างกัน ความต่างศาสนาของมนุษย์บางครั้งก็เกือบลูกกัน และบางครั้งก็นำไปสู่ความขัดแย้งและหากพิจารณาความขัดแย้งในโลกนี้ให้ถ่องแท้แล้วจะมีนัยยะของความขัดแย้งทางศาสนาที่เกี่ยวข้องทั้งสิ้น การนับถือศาสนามี ๓ ระดับ ตั้งแต่ ระดับที่ยึดมั่นในศาสนาใดศาสนาหนึ่งจนไม่ยอมรับการมีอยู่จริงของศาสนาอื่น ระดับที่ยอมรับการมีอยู่ของศาสนาอื่นแต่ให้คุณค่าแก่ศาสนาที่ตนเองนับถือ และระดับที่ยอมรับการมีอยู่อย่างหลากหลายของทุกความเชื่อทุกศาสนา แนวคิดประการหลังนี้จึงเป็นทางออกของความขัดแย้งทางศาสนา ได้มีความพยายามประสานความเข้าใจระหว่างศาสนาอยู่เสมอทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และระดับผู้นำศาสนา ในโลกจนได้ข้อสรุปตรงกันประการสำคัญว่า ทุกศาสนาล้วนแล้วแต่นำไปสู่จุดหมายเดียวกัน คือ สอนคนให้เป็นคนดี มีสันติสุข แต่ก็ยังมีความขัดแย้งเชิงแนวคิดออกมาอีกว่า ในเมื่อศาสนานำไปสู่จุดหมายเดียวกันแล้ว ทำไมจึงไม่หลอมรวมทุกศาสนาให้เป็นศาสนาเดียวกัน ซึ่งก็กลับกลายเป็นประเด็นขัดแย้งใหม่ทางศาสนา

ที่สุดแล้วแนวคิดที่ยอมรับอย่างกว้างขวางก็คือ มนุษย์ไม่จำเป็นต้องมีความเชื่อ แบบเดียวกันหรือไม่จำเป็นต้องมีวิถีชีวิตแบบเดียวกัน ความดีในแต่ละศาสนาจึงไม่ควรต้องตีความในแบบเดียวกัน การขจัดความขัดแย้งอันจะนำไปสู่ความเข้าใจอันดีระหว่างคนต่างศาสนาก็คือ การหันกลับไปศึกษาปรัชญาคำสอนของศาสนาที่ตนเองนับถือให้ลึกซึ้งถึงแก่นแท้ ซึ่งจะนำไปสู่ข้อสรุปตรงกันคือ ทุกศาสนาล้วนแล้วแต่นำสอนให้คนเป็นคนดี ไม่ปฏิเสธความเชื่อของคนอื่นหรือศาสนาอื่น และคนดีย่อมเห็นคุณค่าของคนอื่น อันจะนำมนุษยชาติไปสู่การอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขนั่นเอง

“ไม่มีสันติภาพระหว่างประชาชาติต่างๆ หากไม่มีสันติภาพระหว่างศาสนา

ไม่มีสันติภาพระหว่างศาสนา หากไม่มีจากการเสวนาระหว่างศาสนา

ไม่มีการเสวนาระหว่างศาสนา หากไม่มีการตรวจสอบพื้นฐานคำสอนของศาสนา”

ความเข้าใจศาสนา ๓ แบบ

โดยปกติผู้คนในสังคมนั้น เมื่อยึดมั่นศรัทธาในศาสนาใด ก็จะมีเชื่อในคำสอนในศาสนาที่ตนนับถือนั้น ถูกต้องเป็นหลักธรรมสูงสุด กรณีอย่างนี้ย่อมเกิดขึ้นกับทุกศาสนาและไม่ถือเป็นเรื่องแปลกประหลาดอะไร แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ เมื่อผู้นับถือศาสนานั้นๆ ต้องไปปฏิสัมพันธ์กับศาสนาอื่นๆ ทำที่ มุมมองที่มีต่อศาสนาอื่นนั้นเป็นอย่างไร

ท่าทีหรือทัศนคติของผู้นับถือศาสนาที่มีต่อศาสนาอื่นเป็นเรื่องสำคัญมากประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์แล้วว่า ท่าทีของศาสนาหนึ่งนั้น ได้ก่อให้เกิดเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หลายครั้งหลายประการ อย่างที่ทราบกันอยู่ในหมู่ผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ศาสนา

อย่างไรก็ตาม จากท่าทีและความเข้าใจศาสนาเช่นนี้ นักวิชาทางศาสนาได้แบ่งแนวคิดความเข้าใจทางศาสนาออกเป็น ๓ แบบ ดังนี้

แบบที่ ๑

ความเข้าใจหรือท่าทีของผู้นับถือศาสนาที่มีต่อศาสนาอื่นๆ แบบแรกเรียกว่า religious exclusivism คำๆ นี้ยังไม่มีคำแปลที่เป็นทางการในภาษาไทย แต่โดยสรุปก็คือ หลักความเชื่อที่ว่า แม้จะมีศาสนาในโลกจำนวนมาก แต่มีเพียงศาสนาเดียวหรือระบบความเชื่อ เดียวเท่านั้นที่ถูกต้อง ท่าทีของผู้นับถือศาสนาแบบนี้ สัจธรรมมีอยู่หนึ่งเดียว เฉพาะที่อยู่ในศาสนาของตนเท่านั้น คำสอนของศาสนาอื่นไม่ถูกต้อง ไม่เป็นสัจธรรม การบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต จะไม่มีช่องทาง หรือวิถีทางอื่นเลย นอกจากวิถีทางเฉพาะของศาสนาที่ตนนับถือเท่านั้น

ท่าทีแบบ exclusivism นี้ ไม่เฉพาะศาสนาที่ตนนับถือต่อศาสนาอื่นเท่านั้นแม้ในศาสนาเดียวกันต่างลัทธิออกไป ต่างระบบวิธีปฏิบัติออกไป ก็จะมีท่าทีว่า เฉพาะความเชื่อหรือแนวทางปฏิบัติของนิกายหรือสำนักคิดของตนเท่านั้นที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดของศาสนา แนวคิดหรือแนวปฏิบัติของนิกายอื่นๆ หรือสำนักคิดอื่นๆ จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมาย

ของศาสนาได้ ไม่ว่าจะเป็น “ความรอด” “นิพพาน” หรือ “สวรรค์” ก็ตามแนวคิดนี้ปรากฏอยู่ในทุกศาสนา มีนัยยะคำสอนที่แสดงให้เห็นในท่าทีดังกล่าว เช่น ขนบความเชื่อของชาวยิวว่า เฉพาะชาวยิวเท่านั้นที่เป็นประชาชาติที่พระเจ้าทรงเลือก หรือเป็น “the choosen people” และพระเจ้าของชาวยิวหรือ “Yahweh” เท่านั้น คือ พระเจ้าที่เที่ยงแท้พระองค์เดียว ดังปรากฏข้อความในคัมภีร์ไบเบิล พระคริสตธรรมคัมภีร์เก่า “ข้าแต่พระเจ้า ในบรรดาพระเจ้าทั้งปวง องค์ไหนจะเหนือพระองค์เล่า องค์ไหนจะเหมือนพระองค์เล่า” (อพยพ๑๕:๑๑)

“มนุษย์จะสร้างพระเจ้าไว้สําหรับตนเองได้หรือ สิ่งนั้นไม่ใช่พระเจ้า (เยเรมีย์ ๑๖ : ๒๐)

แนวคิดแบบพระเจ้าที่แท้จริง คือ พระเจ้าของชนชาติยิว และประชาชาติที่ได้รับการเลือกสรร คือ ชาวยิวเท่านั้น เป็นท่าทีแบบ exclusivism อย่างชัดเจน

แนวคิดแบบ exclusivism นี้ยังปรากฏต่อมาในคำสอนของคริสต์ศาสนาที่ว่า “ความรอด” ของมนุษยชาติทั้งหลายนั้น จะเกิดขึ้นได้ก็โดยผ่านพระเยซูคริสต์เท่านั้น โดยใช้อ้าง จากพระคัมภีร์ไบเบิลภาคพันธสัญญาใหม่ว่า

“พระเยซูตรัสกับเขาว่า เราเป็นทางนั้น เป็นความจริงและเป็นชีวิตไม่มีผู้ใดมาถึงพระบิดาได้ นอกจากมาทางเรา ถ้าท่านทั้งหลายรู้จักเราแล้วท่านจะรู้จักพระบิดาของเราด้วย ตั้งแต่นี้ไปท่านก็รู้จักพระองค์และได้เห็นพระองค์” (ยอห์น ๑๔ : ๖ - ๗)

“เพราะทุกคนทำบาปและเสื่อมจากพระกิตติคุณของพระเจ้าแต่พระเจ้าทรงพระกรุณาให้เขาเป็นผู้ชอบธรรม โดยไม่คิดมูลค่า” *Suratthani Rajabhat Journal Vol.๓(๑) (January - June ๒๐๑๖) ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๙) วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี*

โดยที่พระเยซูคริสต์ทรงไถ่เขาให้พ้นบาปแล้ว พระเจ้าทรงตั้งพระเยซูไว้ให้เป็นที่ลบล้างพระอาชญา โดยพระโลหิตของพระองค์ โดยความเชื่อจึงได้ผล” (โรม ๓ : ๒๓ - ๒๕)

“ในผู้อื่นความรอดไม่มีเลย ด้วยว่านามอื่น ซึ่งให้เราทั้งหลายรอดได้ไม่ทรงโปรดให้มีในท่ามกลางมนุษย์ทั่วใต้ฟ้า” (กิจการอัครทูต ๔ : ๑๒)

ในอิสลามก็มีแนวคิดหรือท่าทีแบบ exclusivism เช่นกัน แนวคิดนี้ปรากฏตั้งแต่การเริ่มเผยแพรศาสนาของศาสดามุฮัมมัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่าทีต่อศาสนาแบบพหุเทวนิยมในสมัยนั้น และเห็นว่า ศาสนาที่เที่ยงแท้และจะนำมนุษย์ไปสู่จุดหมายปลายทาง คือ สรวงสวรรค์นั้นเฉพาะแค่ศาสนาอิสลามเท่านั้น ดังที่คัมภีร์อัลกุรอานกล่าวว่า

“แท้จริงศาสนา ณ อัลลอฮ์ นั้นคืออิสลาม” (อาลี - อิมรอน, ๓ : ๑๙)

“และผู้ใดแสวงหาศาสนาหนึ่งศาสนาใดอื่นนอกจากอิสลามแล้วศาสนานั้นจะไม่ถูกรับจากเขา (คืออัลลอฮ์จะไม่ยอมรับ) และในปรโลกเขาจะอยู่ในหมู่ผู้ขาดทุน” (อาลีอิมรอน, ๓ : ๘๕)

“และข้าได้เลือกอิสลามให้เป็นศาสนาของพวกเขาแล้ว” (อัล - มาอิดะฮ์, ๕ : ๓)

แม้จะมีคำสอนเรื่องกาลามสูตร ซึ่งปฏิเสธการที่จะยอมรับคำสอนของลัทธิใด โดยไม่ผ่านการพิสูจน์ด้วยตัวเองในพระพุทธศาสนานั้นก็มีท่าทีแบบ exclusivism เห็นได้ตั้งแต่

แนวคิดที่ปฏิเสธคำสอนของศาสนาพราหมณ์ในเวลานั้นของพระพุทธเจ้า และเห็นว่าแนวคิดของเจ้าลัทธิต่างๆ นั้นไม่ใช่ทางที่บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต และมั่นใจว่าแนวทางที่พระองค์

ทรงค้นพบเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางที่แท้จริง ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ใน จุฬสีหนาทสูตร ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะมีในพระศาสนานี้เท่านั้นสมณะที่สองมีในพระศาสนานี้ สมณะที่สามในศาสนานี้ สมณะที่สี่ในศาสนานี้ ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง...” และได้ยืนยันในข้อความพระสูตรเดียวกันถึงธรรมสี่ประการว่า

“ธรรม ๔ อย่างนั้นเป็นไฉน? ๔ อย่าง คือ ความเลื่อมใสในพระศาสดา
ของพวกเรา มีอยู่ ความเลื่อมใสในพระธรรมมีอยู่ ความกระทำ ให้
บริบูรณ์ในศีลมีอยู่ ทั้งคุณหีส์และบรรพชิต ความประพฤติธรรม
ร่วมกัน เป็นที่น่ารัก น่าพอใจมีอยู่ ดูกรท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๔
ประการเหล่านี้แล อันผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้รู้ ผู้เห็น

เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ที่พวกเราเล็งเห็นธรรมเหล่านี้ในตน

จึงกล่าวอย่างนี้...ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง”... (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ : ๑๕๔)

นอกจากคำตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวแล้วข้างต้น วิธีแห่งการบรรลุธรรม หรือ “มรรค” ซึ่งมีแนวทาง ๘ ประการนั้น เป็นที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรมตามลำดับขั้น ซึ่งเป็นเรื่องยากที่ชาวพุทธที่มีแนวคิดแบบ exclusivism จะยอมรับว่า วิธีทางของศาสนาอื่นจะสามารถทำให้คนบรรลุธรรมได้

แบบที่ ๒

Religious inclusivism คือ ทำที่ที่เห็นว่า ถึงแม้จะมีศาสนาหลายศาสนา ทุกศาสนาก็มีความเชื่อที่ถูกต้องเช่นกัน เป็นแต่เพียงว่ามีเฉพาะศาสนาเดียวหรือลัทธิศาสนาหรือระบบความเชื่อเดียวที่มีความจริงสูงสุด นั้นหมายความว่า ยอมรับว่ามีความถูกต้องอยู่บ้างในลัทธิ

หรือระบบความเชื่ออื่น คือ ยอมรับเปิดใจกว้างที่จะยอมรับความจริงว่าในศาสนาหรือระบบความเชื่ออื่นก็มี ความถูกต้อง แต่ก็ยังสงวนท่าทีไว้ โดยยกศาสนาที่ตนนับถือว่าเป็นศาสนามีสถานะสูงกว่าศาสนาหรือระบบความเชื่ออื่นๆ ในคริสต์ศาสนา แนวคิดแบบ religious inclusivism นี้ เริ่มมีบทบาทมากขึ้นอย่างน้อยชาวตะวันตก ได้รับรู้ มีประสบการณ์มากมายถึงอันตรายของแนวคิดแบบ religious exclusivism อยู่มากพอสมควร มีข้อความจากคัมภีร์ไบเบิลอยู่จำนวนมาก ซึ่งแสดงออกแนวคิดแบบ religious inclusivism ดังตัวอย่างที่จะยกมา ดังนี้

พระเยซูตรัสว่า

“ผู้ใดไม่เป็นฝ่ายต่อสู้เรา ผู้นั้นเป็นฝ่ายเราแล้ว” (มาระโก, ๙ : ๔๐)

“พระองค์ไม่ประสงค์ที่จะให้ผู้หนึ่งผู้ใดพินาศเลย แต่ทรงปรารถนาที่จะให้คนทั้งปวงกลับใจเสียใหม่”

(๒ เปโตร, ๓ : ๙)

“ความสว่างที่แท้ทำให้มนุษย์เห็นความจริงนั้นได้” (ยอห์น, ๑ : ๙)

“เพราะว่าพระคุณของพระเจ้าได้ปรากฏแล้ว เพื่อช่วยคนทั้งปวงให้รอด” (ทิตัส, ๒ : ๑๑)

“เพราะว่าพระเจ้าทรงรักโลก จนได้ทรงประทานพระบุตรองค์เดียวของพระองค์ เพื่อทุกคนที่วางใจในพระบุตรนั้นจะไม่พินาศ แต่มีชีวิตนิรันดร์ เพราะว่าพระเจ้าทรงให้พระบุตรเข้ามาในโลก แต่เพื่อช่วยกู้โลกให้รอดโดยพระบุตรนั้น” (ยอห์น, ๓ : ๑๖ - ๑๗)

การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี

ในความเชื่อของศาสนาอิสลามนั้น แนวคิดแบบ religious inclusivism นี้ ก็ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ในคัมภีร์อัลกุรอานที่พระองค์อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่ท่านศาสดามุฮัมมัดตั้งโอองการต่างๆ ต่อไปนี้

“แท้จริงบรรดาผู้ศรัทธา และบรรดาผู้เป็นยิว และบรรดาผู้เป็นคริสเตียนและศอบิอันนั้น ผู้ใดก็ตามที่ ศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันปรโลกและกระทำความดี ดังนั้น สำหรับพวกเขา คือ รางวัลแก่เขาทั้งหลาย ณ พระผู้ อภิบาลแก่เขาทั้งหลาย จะไม่มีความหวาดกลัวแก่เขาทั้งหลายและเขาทั้งหลายจะไม่ระทม” (อาลิอิมรอน, ๓ : ๖๒ ; อัล - มาอิด, ๕ : ๖๙)

“และแท้จริงในหมู่ชาวคัมภีร์นั้น แน่อนมีผู้ศรัทธาในอัลลอฮ์ และที่ได้ถูกประทานลงมาแก่สุเจ้า และที่ ได้ถูกประทานแก่พวกเขาเป็นผู้ถ่อมตนต่ออัลลอฮ์ พวกเขาไม่แลกเปลี่ยนโอองการทั้งหลายด้วยราคาเล็กน้อยเหล่านี้ สำหรับพวกเขา คือ รางวัลของพวกเขาทั้งหลาย ณ พระผู้อภิบาลของพวกเขา” (อาลิ-อิทรอน, ๓ : ๑๐)

นอกเหนือจากโอองการในคัมภีร์อัลกุรอานที่นำมากล่าวอ้างแล้วข้างต้น หลักศรัทธาอีก ๒ ประการที่จะ นำเข้ามาในส่วนของแนวคิดแบบ inclusivism ได้ คือ หลักการศรัทธาในพระคัมภีร์ทั้งหลาย และหลักศรัทธาใน บรรดาศาสดา (รَسُول) ทั้งหมด หลักความเชื่อทั้ง ๒ ประการนี้ มีความเชื่อมโยงกัน โดยมีฐานคิดที่ว่า เมื่อพระเจ้า ให้มนุษย์เกิดมาในโลกนี้ พระเจ้าก็ประทานแนวทางในการดำเนินชีวิตแก่มนุษย์ ซึ่งจะถูกระประทานลงมาเป็นคัมภีร์ ทั้งหมดในขณะเดียวกัน ก็ทรงได้มีมนุษย์คนหนึ่งถือกำเนิดขึ้นมาแต่ละยุคสมัย ดังปรากฏในคัมภีร์ อัลกุรอาน ว่า

“และสำหรับทุกๆ ประชาชาตินั้นมีศาสดามุฮัมมัดเป็นประชาชาติเดียวกัน ดังนั้น อัลลอฮ์ได้ทรงตั้งบรรดาศาสดา เป็นผู้แจ้งข่าวดีและตักเตือน และได้ทรงประทานคัมภีร์ลงมาพร้อมกับพวกเขาทั้งหลายด้วยสัจธรรม” (บุนุส, ๑๐:๔๗)

อย่างไรก็ตาม แม้อิสลามจะยอมรับการมีศาสดาผู้ขึ้น าทาในทุกระชาชาติ แต่อิสลามก็มีแนวคิด ว่า ศาสดาทั้งหลายนั้นยังมิได้รับโอองการที่สมบูรณ์ที่จะเป็นแนวทางให้กับมนุษยชาติทั้งหมดได้ การกำเนิดของศาสดา มุฮัมมัด และการประทานคัมภีร์อัลกุรอาน ทำให้ศาสนาที่พระเจ้าประทานให้มีความสมบูรณ์ ท่านศาสดา มุฮัมมัด จึงเป็นศาสดาคณสุดท้าย(คอตมะนันปียีน) ซึ่งแนวคิดแบบนี้อาจจะแสดงให้เห็นถึงแนวคิดแบบ inclusivism ของอิสลามได้ค่อนข้างชัดเจน

พุทธศาสนานั้นถือว่า มีแนวคิดแบบ inclusivism มากที่สุดศาสนาหนึ่ง เหตุเพราะคำสอนที่ปรากฏทั่วไป นั้นถือว่า พระพุทธองค์เป็นแต่เพียงผู้ค้นพบกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ผู้ใดก็ตามเข้าใจกฎธรรมชาติ และปฏิบัติอย่าง เข้าใจกฎเกณฑ์เหล่านั้น ก็ย่อมเข้าถึงจุดหมายปลายทางของชีวิตเสมอกัน พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้บุคคลเลือก เอาคำสอนของพระองค์ไปใช้ เพื่อการดับทุกข์ตามความเหมาะสม ทรงกำหนดให้แต่ละบุคคลใช้วิจารณญาณเลือก นำไปใช้ตามความต้องการของแต่ละบุคคล ในลักษณะเช่นนี้ย่อมหมายความว่า หากคำสอนในศาสนาใดมีลักษณะ “ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น” “ปฏิบัติตามหลักศีล ๕” “ธรรม ๕” ตามแนวปฏิบัติของแต่ละศาสนา ก็ย่อมอนุমানได้ว่า ผู้คนเหล่านี้ก็ปฏิบัติตาม “โลกียธรรม” ของพุทธศาสนาได้ อย่างไรก็ตาม ความเป็น inclusivism ของพุทธศาสนาที่น่าจะเห็นได้ชัด คือ วิถีแห่งการเข้าถึง “นิพพาน” อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธ ศาสนานั้น ยังไม่ปรากฏที่ใดในหลักฐานทางพุทธศาสนาว่า คำสอนของศาสนาอื่นๆ จะสามารถบรรลุ “นิพพาน” ตามอุดมคติความเชื่อของพุทธศาสนา นั้นย่อมหมายความว่า แนวคิดแบบ inclusivism ในพุทธศาสนานั้นคือ การยอมรับในความสอดคล้องของคำสอนในพุทธศาสนากับศาสนาอื่นๆ แต่คงสงวนไว้ว่าการสร้างความเข้าใจอันดี ระหว่างศาสนา

**** (วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี) ****

เฉพาะแนวทางที่พระพุทธเจ้าสอนเท่านั้นที่จะทำให้บรรลุอุดมคติของชีวิต หรือเข้าถึงพระนิพพานได้ คำสอนของพระพุทธองค์ที่มักมีการยกมากล่าวอ้างอยู่เสมอๆ คือ คำสอนในเกสตปุตตสูตร ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ สุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ข้อธรรมที่ ๕๐๕ ที่กล่าวถึง พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปในโกศลชนบท ซึ่งเป็นที่อาศัยของชาวกาลามะ ชื่อว่า เกสตปุตตะ ชาวกาลามะ ได้ถามพระพุทธองค์ว่า มีสมรรถพราหมณ์หลายคนได้

ผ่านมาและได้อบรมสั่งสอนแก่พวกเขา พวกเขาสับสนว่าจะเชื่อคสอนของผูใดดี ในครานั้นพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในชื่อ “กาลามสูตร” ว่า

“...ดูกรกาลามชนทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

- ๑) อย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา
- ๒) อย่าได้ยึดถือถ้อยคำที่สื่อบุคคลมา
- ๓) อย่าได้ยึดถือ โดยตื่นข่าวว่าได้ยินมาอย่างนี้
- ๔) อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา
- ๕) อย่าได้ ยึดถือโดยเดาเอาเอง
- ๖) อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเน
- ๗) อย่าได้ยึดถือ โดยความตรึกตามอาการ
- ๘) อย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทิวาของตัว
- ๙) อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้
- ๑๐) อย่าได้ยึดถือว่า

สมณนี้เป็นครูของเรา...” (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ ข้อ ๕๐๕)

จะเห็นว่าคำตอบของพระพุทธองค์ พระองค์มิได้ทรงปฏิเสธหรือยอมรับคำสอนของศาสนาท่านใด แต่พระองค์ตรัสอย่างกลางๆ โดยนำเอาประสบการณ์ทางศาสนาของผู้ปฏิบัติเอง เป็นตัวตัดสิน ว่าคำสอนของศาสนาท่านใด ลัทธิหรือระบบความเชื่อใดถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง ดังคำตรัสของพระพุทธองค์ในพระสูตรเดียวกันว่า

“...เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเอง ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ใคร สมทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละ ธรรมเหล่านั้นเสีย...

...เมื่อท่านใดทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเอง ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ สรรเสริญธรรมเหล่านี้ใครสมทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นประโยชน์เพื่อประโยชน์เพื่อสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึง เข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่...”

แม้คำสอนเรื่อง “กาลามสูตร” จะทำให้คุณลักษณะค สอนของพุทธศาสนาชัดเจนที่เปิดกว้างยอมรับคำ สอนของทุกระบบความเชื่อ ถ้าระบบความเชื่อ นั้น “เป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุข” แต่ในขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาก็มีคำสอนเรื่อง “ศรัทธา ๔” อันเสมือนเป็นการตีกรอบว่า ในที่สุดแล้วพุทธศาสนิกชนก็ควรจะมี “ความเชื่อ” อะไรบ้างที่จะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาตนเองต่อไป ความเชื่อดังกล่าวนี้ ประกอบด้วย

- ๑) กรรมสัทธา คือ เชื่อเรื่องกรรมกฎแห่งกรรม
- ๒) วิปากสัทธา คือ เชื่อเรื่องวิบาก เชื่อผลของกรรม หรือเชื่อว่าผลของกรรมมีจริง
- ๓) กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อเรื่องสัตว์ที่มีกรรมเป็นของตนเอง เชื่อว่าแต่ละคนต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน และ

๔) ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามีความมั่นใจในพระพุทธองค์ว่าทรงเป็นพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า

คำสอนเรื่องศรัทธา ๔ นี้ ในพจนานุกรมฉบับประมวลธรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ศรัทธาข้อ ๑ - ๓ นั้นอาจจะน ามารวมไว้ในข้อ ๔ ได้ทั้งหมด ซึ่งนั้นก็หมายความว่าถ้า “เชื่อ” หรือ “ศรัทธา” ใน การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็แปลความได้ว่าก็คือ “เชื่อ” ในคำสอนของพระองค์นั่นเอง

แบบที่ ๓

ท่าทีความเข้าใจศาสนาแบบสุดท้าย คือ religious pluralism ซึ่งเป็นท่าทีที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานนี้ เหตุผลประการสำคัญก็คือ เมื่อประเทศหรือสังคมหนึ่ง หรืออาจจะกล่าวในภาพรวมของทั้งโลก ในยุคโลกาภิวัตน์ ว่าเป็นสังคมที่กอรปด้วยคนหลายเชื้อชาติ ความขัดแย้งทางศาสนาท่าทีความเข้าใจในศาสนาแบบ exclusivism นั้นประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า เป็นความเชื่อที่อันตรายอย่างยิ่ง ท่าทีของการยกย่องศาสนาที่ตนนับถือ แล้วถูกเหยียดหยาม การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา ดูแคลนศาสนาอื่น ย่อมนำไปสู่ความขัดแย้ง และ สงคราม ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่สม่าชิกในสังคมใดปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่อย่างขาดความสงบและสันติสุขส่วนท่าทีแบบ inclusivism นั้น แม้จะเป็นท่าทีที่ผ่อนคลายกว่า exclusivism คือ ยอมรับในสัจธรรมที่มีอยู่ร่วมกันในทุกศาสนา แต่ก็ยังมีทัศนะสงวนท่าทีว่า แม้ศาสนาอื่นจะมีสัจธรรมเหมือนกันก็ตาม แต่ในที่สุดแล้วศาสนาที่ “ฉันทศรัทธา” ก็ เป็นศาสนาที่ดีที่สุด เหนือกว่าศาสนาอื่นๆ

เมื่อความเป็นจริงในสังคมที่สมาชิกในสังคมมีความเชื่อที่แตกต่างกัน ต้องมาอยู่ในสังคมเดียวกัน ประเทศเดียวกัน หรือแม้กระทั่งโลกใบเดียวกัน และต้องมาปฏิสัมพันธ์กันปัญหาก็คือ สมาชิกในสังคมควรจะมีท่าทีทาง ศาสนาอย่างไร จากประสบการณ์ที่ได้เห็นข้อจำกัดของท่าทีทางศาสนาแบบ exclusivism และ inclusivism นั้น ทำให้นักวิชาการศาสนาได้เสนอแนวคิดแบบ religious pluralism ขึ้นมาอีกแนวคิดหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อหาทางออก จากข้อจำกัดของท่าทีทางศาสนาของ ๒ แบบข้างต้น คำว่า pluralism มีนักวิชาการไทยเคยแปลว่า “พหุนิยม” ซึ่งก็พอเข้าใจได้แต่ต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย เพื่อจะได้เข้าใจตรงกันว่า คือ ท่าทีทางศาสนาที่ยอมรับ ว่า ในความเป็นจริงของสังคมนั้น ย่อมมีความแตกต่างหลากหลายของความเชื่อทางศาสนา และยอมรับว่า ความ เชื่อทางศาสนาและวิถีแห่งการปฏิบัติและการใช้ชีวิตของผู้คนที่แตกต่างจากนั้นก็มีความค่า มีประโยชน์ ที่จะนำไปสู่ ความสุขและสัจธรรมได้นักวิชาการชาวตะวันตกที่ได้รับการกล่าวมากเป็นพิเศษ คือ จอห์น ฮิค (John Hick ค.ศ. ๑๙๒๒ - ๒๐๑๒) เขาได้เขียนหนังสือไว้หลายเล่ม ที่สะท้อนแนวคิดแบบ pluralism ของเขาเช่น God has Many Names, Three Faith and One God, Truth and Dialogue: The Relationship between World Religion, An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent หนังสือที่ กล่าวถึงนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสะท้อนความคิดแบบ pluralism ของจอห์น ฮิค (อันที่จริงมีผู้ศึกษางานของ จอห์น ฮิค และวิพากษ์วิจารณ์ไว้มากเช่นกัน แต่จะไม่ขอกกล่าวในบทความนี้)

แม้จะมีนักคิดส คัญหลายคนที่มีแนวคิดแบบ pluralism เช่น Hans Kung, Paul Tillich แต่ที่โดดเด่น ที่สุดก็น่าจะเป็น จอห์น ฮิค ด้วยเหตุผลข้อจ ากัดของบทความนี้ จึงขอกกล่าวเฉพาะแนวคิดโดยสรุปของ จอห์น ฮิค เท่านั้นอันที่จริงแนวคิด pluralism ของ จอห์น ฮิค นั้นจอห์น ฮิค ได้รับอิทธิพลนี้มาจากแนวคิดทางด้านญาณ วิทยา (epistemology) ของ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ซึ่งเป็นนักปรัชญาชาวเยอรมัน ที่มีความเห็น ว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งสัจธรรมและพระเจ้านั้นแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ “noumena” คือ ความจริง หรือสิ่งที่ดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเองอิสระจากการรับรู้ของมนุษย์ กับอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า “phenomena” คือ ความจริงหรือสิ่งที่มนุษย์รับรู้ได้ นั้นหมายความว่า ตามทัศนะของคานท์นั้น เราสามารถรับรู้ได้ว่า จริงๆ แล้วสิ่งนั้น หรือพระเจ้าหรือสัจธรรมเป็นอย่างไร หรือพระเจ้า หรือสัจธรรมมันเป็นไปตามที่มันเป็นแต่รับรู้ได้โดยผ่านประสาท การรับรู้หรือโครงสร้างทางจิตที่แตกต่างกัน ความแตกต่างเหล่านี้มาจากอิทธิพลทางวัฒนธรรม การอบรมบ่มเพาะ การเรียนรู้ จอห์น ฮิค จึงกล่าวว่า ความรู้ในสิ่งที่เป็นสัจธรรมสูงสุด ซึ่งตามศัพท์ที่จอห์น ฮิค ใช้คือ Transcendent Reality ซึ่งในที่นี้อาจจะหมายถึง พระเจ้า หรือสิ่งอื่นใดที่เป็นจุดสูงสุดของศาสนา เช่น นิพพาน โมกษะ เป็นต้น

นั่นคือ พระเจ้าที่เรารู้จัก หรือ Phenomenal God (พระเจ้าตามที่เรารับรู้) แต่ไม่ใช่ noumenal God คือ พระเจ้าตามที่พระองค์เป็นจากฐานคิดทางญาณวิทยาเช่นนี้ น ำไปสู่แนวคิดที่ว่า ความรู้ทั้งหลายของคนเรานั้น

ย่อมมีรากฐานจากประสบการณ์ ซึ่งมาจากการรับรู้โดยผ่านกระบวนการจากโครงสร้างทางจิตของเราซึ่งย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นจากอิทธิพลทางสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้ของเรา นั่นก็หมายความว่า ความรู้เรื่องพระเจ้าหรือสัจธรรมทางศาสนานั้น มันเป็นเรื่องไม่ถูกต้องที่จะด่วนสรุปว่า “พระเจ้าของศาสนาฉันเท่านั้นเป็นพระเจ้าที่แท้จริง” หรือ “สัจธรรมในศาสนาของฉันเท่านั้นเป็นสัจธรรมที่เที่ยงแท้” นี่คือเหตุผลที่ จอห์น ฮิค ปฏิเสธแนวคิดแบบ exclusivism ของคริสต์ศาสนาที่ว่า “ไม่มีความรอดนอกศาสนจักร” (no salvation outside the Church) หรือทางรอดมีทางเดียวโดยผ่านพระเยซูคริสต์เท่านั้น จอห์น ฮิค ได้เปรียบเทียบแนวคิดแบบ religious pluralism กับแนวคิดการปฏิวัติทางดาราศาสตร์ของ โคเปอร์นิคัส (Nicolaus Copernicus) โดยโคเปอร์นิคัสได้ลบล้างความคิดที่เชื่อถือกันมาหลายพันปี โดยเฉพาะแนวคิดจักรวาลวิทยาของอริสโตเติลและโตเลมี (Aristotle and Ptolemy) ที่เชื่อเรื่องโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล โดยโคเปอร์นิคัสเสนอว่า ดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล ดาวเคราะห์ทั้งหลายโคจรรอบดวงอาทิตย์ตามวงจรของมัน จากการโคจรของดาวเคราะห์ต่างๆ จึงทำให้เกิดกลางวันและกลางคืนตามลักษณะการโคจรของดาวเคราะห์แต่ละดวง จอห์น ฮิค เปรียบเทียบว่าแนวคิดแบบโตเลมีก็เหมือนแนวคิดที่ว่า คริสต์ศาสนาเท่านั้นคือ ทางรอดทางเดียวของมนุษย์ พระเจ้าของคริสต์ศาสนาเท่านั้นคือพระเจ้าที่แท้จริง เขาเรียกแนวคิดนี้ว่า “Ptoleme Christ” จากแนวคิดข้างต้น จอห์น ฮิค จึงสรุปว่าอาจจะเป็นไปได้ว่า ความเชื่อของศาสนาต่างๆ นั้น นำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน/พระเจ้าองค์เดียวกัน เพียงแต่วิธีแห่งการเข้าถึงเป้าหมายแตกต่างกัน ถ้าเปรียบพระเจ้าเสมือนดวงอาทิตย์ในวงโคจรของระบบสุริยะจักรวาล ดาวเคราะห์ทุกดวงก็ต่างโคจรรอบดวงอาทิตย์ ต่างกันแค่เพียงวิถีโคจรของดาวเคราะห์แต่ละดวงเท่านั้นที่แตกต่างกันไป เสมือนวิถีปฏิบัติของศาสนาแต่ละศาสนา ย่อมแตกต่างกันไป แต่เป้าหมายก็คือสิ่งเดียวกัน คือ ชีวิตที่สงบสุข สังคมที่สันติ และบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตเช่นกัน

ความเห็นของผู้เขียนบทความนี้ ซึ่งอาจจะถือเป็นการอธิบายทฤษฎีเปรียบเทียบของจอห์น ฮิค ต่อไปก็คือ ในเวลานี้หลายครั้งที่มีคนเสนอแนวคิดว่า เมื่อเป้าหมายของศาสนาทั้งหลายเป็นเป้าหมายเดียวกัน ศาสนาก็น่าจะมีเพียงศาสนาเดียว วิธีคิดเช่นนี้ก็เปรียบเสมือนวิธีคิดที่เสนอว่า เมื่อดาวเคราะห์ทุกดวงต่างก็โคจรรอบดวงอาทิตย์ ฉะนั้นเพื่อให้เกิดความเป็น “เอกภาพ” ในระบบสุริยะ ดาวเคราะห์ทั้งหลายก็น่าจะมา “รวม” กัน และโคจรไปในวิถีโคจรเดียวกัน ซึ่งวิธีคิดเช่นนี้นอกจากจะเป็นเรื่องอันตรายและเป็นไปไม่ได้แล้ว ดูเป็นเรื่องตลกขบขันอีกด้วย ด้วยเหตุนี้เอง หลายครั้งที่มีความพยายามในการ “รวม” ศาสนาให้เป็นศาสนาเดียว แต่ท้ายที่สุดแล้ว “การรวมศาสนา” ก็นำไปสู่ “การแตกแยกเกิดศาสนาใหม่ขึ้นอีกศาสนาหนึ่ง” จากสภาพความเป็นจริงทางสังคมที่สมาชิกในสังคมอุปถัมภ์ด้วยคนหลากหลายความเชื่อและสมาชิกในสังคมต้องมาปฏิสัมพันธ์กันอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ทางเดียวที่จะทำให้เกิดปฏิกิริยาที่ดีก็คือ การแสวงหาแนวคิดแบบ pluralism ให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมเป็นหน้าที่ของศาสนิกชนของแต่ละศาสนาที่จะต้องตรวจสอบค้นคว้า คาสอนในศาสนาของตนให้พบ และขณะเดียวกันก็เปิดใจกว้างจะรับรู้ เรียนรู้ หลักคาสอนของศาสนาอื่นๆ ไปพร้อมกันนอกจากการตรวจสอบคาสอนในศาสนาของตนและเปิดใจกว้างรับรู้ เรียนรู้หลักคาสอนของศาสนาอื่นแล้ว การปฏิสัมพันธ์กันในเชิงสร้างสรรค์ในลักษณะของการเสวนาก็จะช่วยให้มีความเข้าใจกันและกันมากขึ้น การสานเสวนาในเวลานี้เป็นที่นิยมกันมากขึ้น รู้จักกันในนาม Inter-religious dialogue บ้าง หรือ inter-faith dialogue บ้าง นั่นคือ ความพยายามในการสานเสวนากับผู้ที่นับถือศาสนาต่างกัน หรือนิกาย (denomination sect) ต่างกัน เป็นต้น

การพยายามสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา

เมื่อสิ้นสุดสงครามเย็นซึ่งเป็นการต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยกับสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๑ มีนักวิชาการท่านหนึ่งชื่อ ฟรานซิส ฟูกูยามา ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งซึ่งโด่งดังมากเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๒ (๒๔ ปีมาแล้ว) ชื่อ “The End of History and the Last Man” ในหนังสือเล่มนี้ ฟูกูยามา พยายามอธิบายว่า การสิ้นสุดสงครามเย็นนั้น แสดงให้เห็นถึงความพ่ายแพ้ของอุดมการณ์สังคมนิยม และการชนะอย่างเด็ดขาดของอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม และนี่ถือเป็นสัญญาณที่แสดงให้เห็นถึงจุดสุดท้ายของวิวัฒนาการทางด้านสังคมวัฒนธรรม เขากล่าวว่า

“สิ่งนี้อาจจะประจักษ์ด้วยสายตาว่า ไม่เฉพาะจะเป็นการจบสิ้นของสงครามเย็นหรือการผ่านไปของช่วงเวลาหนึ่งของประวัติศาสตร์หลังสงครามเท่านั้น แต่มันเป็นการจบสิ้นของสงครามเช่นนั้นด้วย นั่นก็คือ จุดจบของวิวัฒนาการทางอุดมการณ์ของมนุษยชาติด้วย และความเป็นสากลของการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา

ประชาธิปไตยเสรีนิยมแบบตะวันตก ในฐานะที่อุดมการณ์นี้จะป็นรูปแบบของรัฐบาลของมนุษย์ในยุคสุดท้าย”

อย่างไรก็ตาม งานเขียนของฟูกูยามาก็มีผู้วิจารณ์ว่า แนวคิดที่บอกว่าหลังจบสิ้นยุคสงครามเย็น แล้วจะไม่มีการต่อสู้ทางอุดมการณ์อีกต่อไปนั้น ยังมีข้อบกพร่องอีกมากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิดของศาสตราจารย์ฮันติงตัน (Samuel P. Huntington) ในหนังสืออันโด่งดังของเขา คือ The Clash of Civilization (ความขัดแย้งระหว่างอารยธรรม) โดยชี้ให้เห็นว่าการจบสิ้นของสงครามเย็น ได้เป็นความจบสิ้นของสงครามอุดมการณ์ หลังยุคสงครามเย็นยังมีความขัดแย้งคู่ใหม่มาแทน นั่นคือ ความขัดแย้งระหว่างอารยธรรม โดยฮันติงตันพยายามแสดงให้เห็นถึง แหล่งอารยธรรมสำคัญประมาณ ๘ แหล่ง แต่คู่ขัดแย้งที่สำคัญ คือ อารยธรรมตะวันตกกับอิสลาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดอุดมการณ์อิสลามแบบจารีตนิยม (Islam Fundamentalism)

แนวคิดความขัดแย้งที่ฮันติงตันกล่าวนี้ ได้รับการสนับสนุนจากหนังสือชื่อ Jihad vs. Mcworld (ญิฮาดปะทะ เมคเวิลด์) ของเบนจามิน บาร์เบอร์ ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ เบนจามิน พยายามอธิบายโดย อธิบายในเชิงสัญลักษณ์ว่า “Mcworld” คือ อุดมการณ์แนวโลกวิสัย (Secular) (คือไม่ยอมรับให้ศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการทางโลก) และแนวคิดแบบเสรีนิยมนี้ กำลังก่อรูปก่อร่างขึ้นมาเป็นกระแสหลักของโลกในยุคปัจจุบัน ในขณะที่ “Jihad” คือ พลังฝ่ายตรงข้ามอันเป็นพลังที่เชื่อมั่นให้ศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการทางโลกทั่วไป หนังสือเล่มนี้พยายามอธิบายถึงการขับเคลื่อนของสองอุดมการณ์ในเวลานี้มีบทบาท

ในสถานการณ์โลกในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม หลังจากแนวคิดเรื่อง The Clash of Civilization ไม่นานนัก มูฮัมหมัด คาทามี ประธานาธิบดีของสาธารณรัฐอิสลามอิหร่านก็ได้เสนอแนวคิด Dialogue among Civilization (การเสวนาระหว่างอารยธรรม) ขึ้นสวนทางกับแนวคิดของฮันติงตัน

บทความนี้จะไม่ลงไปพิจารณาข้อเสนอแนะหรือข้อโต้แย้งต่างๆ ของทั้ง ๒ แนวคิดนี้ แต่จะพยายามตรวจสอบและแนวทางในการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาเป็นสำคัญอันที่จริงความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา หรือความเข้าใจ อันดีระหว่างสำนักความคิดนั้นได้เกิดขึ้นมาโดยตลอด ที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดท่านหนึ่ง คือ กษัตริย์อักบาร์ ในราชวงศ์โมกุล ในศตวรรษที่ ๑๕ ที่มีความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจอันดี ระหว่างศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างศาสนาอิสลามกับฮินดู ความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจระหว่างกันนั้นปรากฏอยู่ตลอด โดยผู้นำศาสนานั้นบ้าง ศาสนานี้บ้าง โดยเกิดต่างที่ต่างเวลากัน อย่างไรก็ตาม ความพยายามนี้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในปี ค.ศ. ๑๘๙๓ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ซึ่งจัด

ขึ้นโดย World Columbian Exposition ที่เมืองชิคาโก เป็นการจัดรวมกันของบุคคลหลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่ได้รับ ความสนใจเป็นพิเศษ คือ กลุ่มที่เรียกว่า World's Parliament of Religion (สภาศาสนาระดับโลก) ซึ่งเป็นการ ประชุมร่วมกันของผู้นำทางศาสนาจากทั่วโลก ทั้งจากโลกตะวันออกและตะวันตก บุคคลสำคัญทางศาสนาที่ได้รับ เชิญมาร่วมในเวลานั้นหลายท่าน เช่น ท่านอนาคาริก ธรรมปาละ สวามี วิเวกนันทะ เป็นต้น

การจัดการประชุมในลักษณะอย่างนี้ ได้จัดขึ้นต่อเนื่องกันมาอีกหลายครั้ง เช่น ในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ จัดที่ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ปี ค.ศ. ๑๙๙๒ จัดที่ประเทศอินเดีย ปี ค.ศ. ๑๙๙๓ กลับมาจัดที่เมืองชิคาโกอีกครั้ง หนึ่ง ซึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๙๓ นี้ บุคคลที่ควรกล่าวถึงมากเป็นพิเศษ คือ ศาสตราจารย์อองเนส คุง ซึ่งได้เสนอบทความ เรื่อง Towards a Global Ethic : An Initial Declaration และหนังสืออีกเล่มที่ใช้ในการประชุมครั้งนี้ คือ A Sourcebook for Community of Religions โดยโจเอล เบเวอร์ ลูอิส (Joel Beverluis) และปิดการประชุม โดย ท่านดาไลลามะ และท่านคาร์ดินัล โจเซฟ เบร์นาร์ดีน ในปี ค.ศ. ๒๐๐๑ จัดที่ เมืองเคปทาวน์ ประเทศอัฟริกาใต้ มีผู้ร่วมงานประมาณ ๗ พันคน จาก ๘๐ ประเทศ ในปี ค.ศ. ๒๐๐๔ จัดในชื่อ “Universal of Cultures” จัดที่เมืองบาเซโลนา ประเทศสเปน ในปี ค.ศ. ๒๐๐๙ จัดที่ เมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลีย

การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา

การจัดประชุมองค์การทางศาสนาในระดับโลกที่จัดขึ้นนี้ ไม่เพียงสะท้อนความพยายามของศาสนาต่างๆ ที่ พยายามแสวงหาความเข้าใจซึ่งกันและกันเท่านั้น แต่เมื่อได้พิจารณาลงไปถึงการประชุมในแต่ละครั้งแล้ว จะ เห็นว่า มีการเสนอประเด็นต่างๆ อันเป็นปัญหาของสังคมร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องความรุนแรง ปัญหาโรค เอดส์ ปัญหาสิ่งแวดล้อมปัญหาผู้อพยพ เป็นต้น ซึ่งในบรรดาปัญหาต่างๆ เหล่านี้ถือเป็นปัญหาร่วมกันของ มนุษยชาติในการประชุมแต่ละครั้งก็จะมีตัวแทนจากศาสนาต่างๆ สะท้อนมุมมองของแต่ละศาสนาอย่างลุ่มลึกและ น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งอย่างไรก็ตามเพื่อให้เกิดความเข้าใจในประเด็นความพยายามของศาสนาต่างๆ ที่แสวงหา ความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างศาสนา จะยกตัวอย่างมา ๒ - ๓ ตัวอย่าง ดังนี้

๑. สังคายนาวาติกัน ครั้งที่ ๒ (ค.ศ. ๑๙๖๒ - ๑๙๖๕) หากเราได้ศึกษาพัฒนาการของปรัชญาคริสต์แล้ว เราจะได้เห็นว่า ประเด็นที่มีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง คือ “ความรอดทางจิตวิญญาณ” (Salvation of the Soul) โดยพิจารณาว่า ผู้ที่ไม่ใช่คริสเตียนนั้น จะมีโอกาสได้รับความรอดทางจิตวิญญาณหรือไม่นักบุญ Cyprian Us มีชีวิตอยู่ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๓ เป็นผู้สร้างแนวความคิดที่ว่า “นอกพระศาสนจักรไม่มีความรอดทางจิต วิญญาณ” (Extra Ecclesiam nullas salus - Outside the Church no Salvation) แนวคิดนี้ได้รับการ สนับสนุนอย่างต่อเนื่องมาตลอดประวัติศาสตร์คริสต์ศาสนาได้จากการสังคายนาครั้งต่างๆ ที่จะตอกย้ำแนวคิดนี้ เช่น การสังคายนา ลาเตราน ครั้งที่ ๔ (Laterano Council IV) ค.ศ. ๑๒๑๕ สังคายนาแห่งฟลอเรนซ์ (Council of Florence) ค.ศ. ๑๔๕๒ เป็นต้น ซึ่งในแต่ละครั้งของการสังคายนาก็จะมีการออกหมายประกาศของ สันตะปาปาที่เน้นย้ำ ถึงแนวความคิดข้างต้นอย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางแนวความคิดข้างต้น ก็ยังมีแนวความคิด อื่นที่ได้นำเสนอไปพร้อมกันด้วย โดยเห็นว่า ผู้แสวงหาความจริงด้วยความบริสุทธิ์ใจ ก็สามารถบรรลุถึงความรอด ของวิญญาณได้ ดังที่ปรากฏในคำสอนของพระเยซูที่ได้รับการบันทึกไว้ในพระวรสารว่า “ในพระนิเวศของพระ บิดามีที่อยู่เป็นอันมาก” (โยฮัน ๑๔.๒) ซึ่งแนวความคิดเช่นนี้ ต่อมาได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง โดยที่ ทศนะว่า มนุษย์เราไม่จำเป็นต้องดำเนิน

ชีวิตไปในแบบเดียวกัน แต่ละคนย่อมมีวิถีทางแบบความดีตามแนวทางของตน ใครก็ตามที่แสวงหา ความจริงและดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรม จริยธรรม ย่อมบรรลุความรอดทางจิตวิญญาณได้เช่นเดียวกัน นักปรัชญา และบาทหลวงชาวคริสต์ท่านหนึ่งที่มีชื่อเสียงมากชื่อ ชาร์แต็ง (Teilhard de Chardin, ๑๘๘๑ - ๑๙๕๕) ได้ กล่าวสนับสนุนแนวคิดนี้ไว้อย่างน่าสนใจ

“ข้าแต่พระเยซู ข้าพระองค์เห็นแล้ว ณ บัดนี้ว่ามวลมนุษย์พี่น้องของข้าพระองค์ แม้พวกที่อ้างว่าไม่เชื่อในพระองค์ พวกเขาก็รู้สึกว่าการพระองค์และกำลังแสดงภาพพระองค์ โดยผ่านภาพลวงตาอันได้แก่เอกภาพอันยิ่งใหญ่” (กิริติ บุญเจือ, ๒๕๒๒ : ๑๙๗)

จากแนวคิดนี้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์คริสตศาสนาอีกครั้งหนึ่ง คือ การสังคายนาวาติกันครั้งที่ ๒ ซึ่งถือเป็นการสังคายนา “สากล” ครั้งแรกเพราะเป็นการสังคายนาพระสังฆราชผู้เข้าร่วมประชุมจากทั่วโลก ถึง ๒๘๖๐ องค์ การสังคายนาเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๙๖๒ ดำเนินไปจนถึงวันที่ ๘ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๖๕ เริ่มต้นโดยสันตะปาปา ยอห์นที่ ๒๓ จบลงในสันตะปาปาที่ ๖ เป็นที่น่าสังเกตว่าการสังคายนาครั้งนี้แตกต่างจากการสังคายนาครั้งก่อนๆ คือ ไม่มีการพิจารณา “ประณามะ” หรือ “การขอโทษ” คำสอนที่ผิดๆ ใดๆ หากแต่เป็นการริเริ่มการเสวนา (Dialogue) กับแนวคิดและวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากคริสต์ศาสนาตามแบบที่ตนนับถือด้วยใจที่เปิดกว้างยิ่งขึ้น มีคำแถลงการณ์จากการสังคายนาครั้งนี้ ข้อหนึ่งที่กล่าวถึงความสัมพันธ์กับศาสนาอื่นๆ ได้อย่างน่าสนใจใน Declaration on the Relation of the Church to Non-Christian Religions ว่า “ตลอดทุกยุคทุกสมัยของประวัติศาสตร์มาจนตราบเท่าทุกวันนี้ บรรดาประชาชาติต่างๆ ก็ตระหนักถึงพลังที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลัง กระแสธรรมชาติและสายใยแห่งเหตุการณ์ในชีวิตมนุษย์ บางครั้งจิตมนุษย์ก็เข้าถึง ประมัตถสัจจะ และอาจจะรู้สึกได้ว่า ประมัตถสัจจะนั้นคือ พ่อของตน การตระหนักและการเข้าถึงเช่นนี้ ก่อให้เกิดแนวทางดำเนินชีวิตอันเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาอย่างลึกซึ้ง”

การสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา

ศาสนาต่างๆ ที่ผูกพันอยู่กับความก้าวหน้าของวัฒนธรรม ด้วยการพยายามที่จะตอบปัญหาเดียวกันกับเรา ด้วยความคิดที่ละเอียดซุกซุมมากกว่าเรา และใช้ศัพท์ที่พัฒนามากกว่าเราอย่างเช่น ในศาสนาฮินดู มีผู้เข้าถึงรหัสลับธรรมแห่งพระเจ้าและแสดงออกมาให้คนอื่นรู้โดยใช้ตำนานธรรมชาติ ซึ่งถ้าศึกษาให้ดีจะได้ความคิดอ่านแตกฉาน อย่างไม่รู้จักจบสิ้น และโดยใช้ปรัชญาที่พยายามขบคิดกันอย่างลึกซึ้ง พวกเขาพยายามแสวงหาความหลุดพ้นจากความทุกข์เดือดร้อนในสังสารวัฏ โดยการบำเพ็ญมรรคที่ดี โดยการฝึกสมาธิอย่างแน่วแน่ก็ดีหรือโดยการเข้ามาน้อมใจกับพระเจ้าด้วยความรักและเชื่อมั่นก็ดี ส่วนพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายแบบต่างก็ตระหนักถึงความบกพร่องในแก่นแท้ของชีวิตในโลกอันอนิจจังนี้และสอนว่า วิถีทางที่มนุษย์จะบรรลุถึงการหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์ด้วยจิตศรัทธาและความเชื่อมั่นนั้นจะต้องบรรลุการรู้แจ้งด้วยความเพียรพยายามของตนเองหรือบางพวกเชื่อว่า อาจจะมีอาศัยบารมีจากเบื้องบนเข้าช่วยด้วย

พระศาสนจักรคาทอลิกไม่ปฏิเสธคำสอนข้อใดเลยที่มีความจริงและความศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาเหล่านี้ พระศาสนจักรคาทอลิกยอมรับอย่างเคารพด้วยความจริงใจ ซึ่งแนวทางปฏิบัติวิถีชีวิต ธรรมะ และคำสอนของศาสนาเหล่านี้ แม้ว่าจะมีแง่ที่แตกต่างกันบ้าง แต่ทางพระศาสนจักรคาทอลิกก็ยอมรับว่า ศาสดังกล่าว นำแสงสว่างและความจริงมาฉายแสงให้แก่จิตใจของมวลมนุษย์อยู่มากมาย

สังคายนาวาติกันครั้งที่ ๒ ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในคริสต์ศาสนาผลจากการสังคายนาครั้งนั้น ทำให้มีเอกสารสำคัญถึง ๑๖ ฉบับ อันประกอบด้วย พระธรรมนูญ (Constitution) ๔ ฉบับ กฎศกฏีกา ๙ ฉบับ และปฏิญญา (Declaration) ๓ ฉบับ ครอบคลุมหลายประเด็น แต่ที่สำคัญประการหนึ่ง ก็คือ การแสดงจุดยืนท่าทีของคริสต์ศาสนาต่อศาสนาอื่นๆ ซึ่งจุดยืนดังกล่าว เกิดจากการร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งเห็นว่ามนุษย์นั้นไม่ว่าเขาจะนับถือศาสนาใดก็ตาม ย่อมมีทั้งคนดีและคนไม่ดีศาสนาต่างๆ ย่อมสอนคนให้ไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิต ถ้าหากจะยึดหลักการเดิมว่า ผู้ใดไม่ได้รับศีลล้างบาปเป็นคริสต์ ผู้นั้นไม่ได้รับความรอด วิธีคิดแบบนี้ก็หมายความว่า ผู้คนในอดีต ในปัจจุบัน และในอนาคตไม่รู้ก็พ้นล้านคน ที่ไม่ได้รับศีลล้างบาปแบบคริสต์น่าจะ

ไม่ได้ได้รับความรอดหรือ “ตกนรก” หมดซึ่งถือว่าวิถีคิดแบบนี้ ขัดกับหลักคำสอนของคริสต์ศาสนาที่ว่า พระเจ้าไม่ทรงปรารถนาให้ผู้ใดได้รับความพินาศ แต่ทรงประสงค์ให้ทุกคนรอด ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าจึงทรงประทานเงื่อนไขและเครื่องมือให้มนุษย์ทุกคนไปสู่ “ความรอด” ได้ สังคายนาวาทิกัน ครั้งที่ ๒ นำไปสู่มุมมองใหม่สร้างรัฐสีกร่วมกับผู้คนแห่งยุคนี้ ว่าเป็นยุคสมัยแห่งความเห็นอกเห็นใจ ชาวคริสต์ต้องแสดงออกถึง “การเป็นพยานด้วยวิถีชีวิตและการเสวนา” นั้น หมายถึง ชาวคริสต์ต้องเป็นหนึ่งเดียวกันกับทุกคนด้วยความเคารพและด้วยความรัก ต้องถือว่าตนเป็นคนหนึ่งในประชาคมเดียวกัน ซึ่งต้องมีส่วนร่วมในวิถีวัฒนธรรมและสังคม ต้องร่วมแรงร่วมใจกันในการสร้างสังคมแห่งคุณธรรมความดี

๒. การแสวงหาความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างศาสนาอิสลามกับศาสนาคริสต์

ภายใต้ชื่อ A Common Word ดังที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปว่า ความขัดแย้งระหว่างศาสนาคริสต์กับอิสลามนั้นมีสืบเนื่อง ยาวนาน ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของอิสลาม จนขยายตัวมาสู่ความขัดแย้งและสงครามศาสนาในเวลาต่อมา ผู้นำศาสนา นักวิชาการ หรือแม้แต่ผู้นับถือศาสนาโดยทั่วไป พยายามปลุกกระแสแห่งความเกลียดชังให้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา อย่างไม่รู้ได้ว่าเราได้พบอยู่โดยทั่วไปอย่างไรก็ตาม ดูเสมือนว่า ศาสนิกทั้งสองศาสนาได้เรียนรู้ะไรบางอย่างจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ว่า ความขัดแย้งและสงครามไม่ได้ก่อให้เกิดผลดีแต่ประการใดแก่ศาสนาทั้งสอง ข้อสรุปนี้จะเห็นได้จากท่าทีของคริสต์ศาสนาในสังคายนาวาทิกันครั้งที่ ๒ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ทางฝ่ายอิสลามเองก็เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้วยเช่นกันโดยเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๐๐๖ หรือ ๑ เดือนหลังจากพระดำรัสของสมเด็จพระสันตะปาปาเบเนดิกที่ ๑๖ เมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน ๒๐๐๖ ที่มหาวิทยาลัยโรเซนเบอร์ค ประเทศเยอรมันซึ่งในพระดำรัสในหัวข้อ “ศรัทธา เหตุผลและมหาวิทยาลัย - ความทรงจำและการคิดใคร่ครวญ” (Faith, Reason and University - Memories and Reflections) ในพระดำรัสของพระสันตะปาปาเบเนดิกที่ ๑๖ ครั้งนั้น ท่านได้เอ่ยถึงคำดำรัสของกษัตริย์มานูเอลที่ ๒ ซึ่งเป็นจักรพรรดิคริสเตียนของอาณาจักรไบเซนไทน์ซึ่งเป็นผู้ปกครองกรุงคอนสแตนติน ก่อนล่มสลายกลายเป็นอาณาจักรออตโตมาน ซึ่งปกครองโดยจักรพรรดิมุสลิม

ในการดำรัสครั้งนั้น นำความไม่สบายใจมาสู่ประชาคมมุสลิมเป็นอย่างดี มีการประท้วง และการวิจารณ์คำพูดของสันตะปาปาเบเนดิกที่ ๑๖ อย่างกว้างขวางอย่างไรก็ตาม หลังพระดำรัส ๑ เดือน จึงได้มีการรวมตัวของนักวิชาการนักศึกษามุสลิมจำนวนมาก ได้ร่วมกันส่งจดหมายเปิดผนึก ไปถึงองค์สันตะปาปา ซึ่งมีความยาวถึง ๖ หน้ากระดาษ และมีผู้ลงนาม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการ และผู้นำศาสนาจากประเทศมุสลิมถึง ๓๘ คน ซึ่งในจดหมายเปิดผนึกฉบับนี้ นอกจากเป็นจดหมายเกี่ยวกับความเข้าใจที่ถูกต้องในประเด็นต่างๆ แล้ว จดหมายฉบับนี้ยังเชิญชวนให้สมเด็จพระสันตะปาปาเบเนดิกที่ ๑๖ มาเป็นกำลังสำคัญในการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและสร้างความร่วมมือระหว่างศาสนาคริสต์กับอิสลาม ซึ่งจากจดหมายเปิดฉบับดังกล่าว นำไปสู่การแสวงหาความร่วมมือระหว่างศาสนาคริสต์กับอิสลามที่กว้างขวางออกไปอีกและได้พัฒนาไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยการออกจดหมายที่เรียกว่า The ACW Letter หรือ The A Common World Letter โดยมีชื่อเต็มๆ ว่า A Common World between Us and You ซึ่งอาจจะแปลเป็นภาษาไทยที่เข้าใจง่าย ๆ ว่า “ความสอดคล้องของคำสอนระหว่างของเรากับของท่าน” ซึ่งในจดหมายฉบับนี้ มิได้เป็นจดหมายเปิดผนึกถึงสันตะปาปาเบเนดิกที่ ๑๖ เป็นการเฉพาะแต่เป็นจดหมายเปิดผนึกของมุสลิมที่ถึงบุคคลสำคัญชาวคริสต์โดยทั่วไป ซึ่งจดหมายฉบับนี้มีผู้ลงนามที่เป็นบุคคลสำคัญในโลกมุสลิมถึงกว่า ๓๐๐ คน และปรากฏว่ามีจดหมายตอบกลับ มาจากบุคคลสำคัญชาวคริสต์และองค์กรต่างๆ ถึง ๗๐ ฉบับ ซึ่งล้วนแล้วแต่สนับสนุนข้อเสนอแนะดังกล่าว ที่จะแสดงถึงความร่วมมือระหว่าง ๒ ศาสนานี้ เนื้อหาโดยรวมของจดหมายฉบับนี้ เริ่มด้วยการพูดถึงความสำคัญของจำนวนผู้นับถือศาสนาคริสต์กับอิสลามซึ่งมีจำนวนถึงครึ่งหนึ่งของประชากรโลก ความเข้าใจอันดีและความสันติระหว่างผู้นับถือศาสนา

ทั้งสองเป็นเรื่องสำคัญ อนาคตของโลกที่จะสร้างสันติสุขจึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องอาศัยความร่วมมือในการสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นของประชาคม ทั้งสองศาสนานี้

ในจดหมายฉบับนี้ ผู้เขียนได้เปรียบเทียบคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ อัลกุรอาน และวจนะของท่านศาสดามูฮัมหมัดกับคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิล ทั้งภาคพันธสัญญาเก่า (The Old Testament) และภาคพันธสัญญาใหม่ (The New) ในประเด็นหลัก คือ ๑) ความเชื่อในพระเจ้า ๒) การปฏิบัติดีต่อเพื่อนมนุษย์ โดยผู้เขียนได้นำเสนอคำสอนที่สอดคล้องในสองศาสนานี้

ในประเด็นแรก คือ ความเชื่อในพระเจ้านั้นในคัมภีร์ อัลกุรอาน กล่าวว่า “จงกล่าวเถิด, พระเจ้านั้นทรงเอกะ.” (อัลลิคลาส, ๑๑๒)

“และจงรำลึกถึงพระนามของแห่งผู้อภิบาลของเจ้า และจงตั้งจิตมั่น ต่อพระองค์” (อัลมุซซิมมิล, ๗๓ : ๘) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การกล่าวปฏิญาณตนของมุสลิมนั้น คือ กล่าวว่า “ไม่มีพระเจ้าคนอื่นใดควรค่าแห่งการเคารพนอกจากอัลลอฮ์ และมุฮัมหมัดนั้นเป็นศาสนทูตของพระองค์ซึ่งถือเป็นคนสำคัญของการยืนยันความเป็นมุสลิม ในขณะเดียวกัน ในบทแรกของคัมภีร์ คือ สุเราะห์ฟาติราร์ ก็มีคำกล่าวยืนยันว่า

“เฉพาะพระองค์เท่านั้น ที่ข้าพระองค์เคารพภักดีและเฉพาะพระองค์เท่านั้น ที่พวกข้าพระองค์ขอความช่วยเหลือ” (อัล ฟาติราร์, ๑ - ๕)

การนั้นยังมีความศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียว ไม่ตั้งสิ่งอื่นคู่เคียงกับพระเจ้า ดังนี้

“ในหมู่มนุษย์นั้น มีผู้ที่ยึดถือ บรรดาสิ่งอื่นๆ เป็นคู่เคียงพระเจ้าพวกเขารักมัน เสมือนหนึ่งความรักที่มีต่อพระเจ้าแต่บรรดาผู้ศรัทธานั้นมีความรักต่ออัลลอฮ์มากยิ่งขึ้นกว่า” (อัล บะเกาะเราะฮ์ ๒ : ๑๖๕)

“หัวใจของเขาที่อ่อนโยนลงด้วยการรำลึกถึงพระเจ้า” (อัลฮุมรฺ ๓๙ : ๒๓)

นอกจากนี้จากคัมภีร์อัลกุรอานดังที่กล่าวแล้ว จดหมายฉบับนี้ ยังกล่าวถึงโองการอื่นๆ อีกมากมาย หลังจากได้อ้างโองการจากคัมภีร์อัลกุรอานแล้ว เพื่อเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นถึงความสอดคล้องระหว่างคัมภีร์อัลกุรอานกับคัมภีร์ไบเบิล จดหมายฉบับนี้จึงได้กล่าวถึงความในคัมภีร์ไบเบิลเป็นการเปรียบเทียบ

“โอ คนอิสราเอล จงฟังเถิด พระเยโฮวาห์ พระเจ้าของเราทั้งหลาย เป็นพระเจ้าองค์เดียว ท่านจงรักพระเยโฮวาห์ พระเจ้าของท่าน ด้วยสุดจิตสุดใจและสิ้นสุดกำลังของท่าน” (เฉลยธรรมบัญญัติ ๖ : ๔ - ๕)

ข้อความในทำนองเดียวกันที่ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิลภาคพันธสัญญาเรานั้น ก็ยังสอดคล้องกับคำกล่าวของพระเยซู เมื่อถูกพวกฟาริสีต้องการทดสอบพระองค์ ดังข้อความที่ว่า

“ฝ่ายพวกฟาริสี เมื่อได้ยินว่า พระองค์ทรงทำให้พวกเขาสะอื้นนั่งอยู่จึงประชุมกันมีบาเรียน (lawyer) ผู้หนึ่งในพวกเขาทดลองกายภาพพระองค์ ว่า “อาจารย์เจ้าขาในธรรมบัญญัตินั้นข้อใดสำคัญที่สุด” พระเยซู ทรงตอบเขาว่า “จงรักพระองค์ผู้เป็นพระเจ้าของเจ้าด้วยสุดใจสุดจิตของเจ้า และด้วยสิ้นสุดความคิดของเจ้า”

นั่นแหละพระบัญญัติข้อใหญ่และข้อต้น ข้อที่สองก็เหมือนกันคือ “จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง” ธรรมบัญญัติและคำของพระผู้เผยพระวจนะทั้งสิ้นก็ขึ้นอยู่กับพระบัญญัติสองข้อนี้” (มัทธิว, ๒๒:๓๔-๓๕; มาระโก, ๑๒:๒๘-๓๑)

นอกเหนือจากความดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ยังมีข้อความจากที่อื่นอีกมากมายที่นำมาอ้างและกล่าวเปรียบเทียบของความเชื่อทั้ง ๒ ศาสนานี้ ในประเด็นเกี่ยวกับพระเจ้าและการศรัทธาในพระเจ้า

ส่วนประเด็นที่ ๒ คือ **การปฏิบัติดีต่อเพื่อนมนุษย์นั้นในหลักคำสอนของอิสลามได้เน้นย้ำอย่างชัดเจน** เกี่ยวกับการรักและเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ ความรักในเพื่อนมนุษย์ นั่นคือการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมของความรักที่มนุษย์มีต่อพระเจ้า เพราะในอิสลามนั้นถือว่าหากปราศจากความรักจากเพื่อนมนุษย์แล้ว แสดงให้เห็นว่าเขาไม่ใช่ผู้ที่ศรัทธาในพระเจ้าที่แท้จริงหรือเขาไม่ใช่ผู้ที่มีคุณธรรมที่แท้จริง ดังที่พระเจ้าได้ตรัสไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน ว่า

“หาใช่คุณธรรมไม่ การที่พวกเขาเดินหน้าของพวกเขาไปทิศตะวันออกและทิศตะวันตก แต่หาใช่คุณธรรมนั้นคือ ผู้ศรัทธาต่ออัลลอฮ์ และบริจาคทรัพย์ทั้งที่มีความรัก ในทรัพย์นั้น แก่ญาติที่สนิทและบรรดาเด็กกำพร้า และแก่บรรดาผู้ยากจน และผู้ที่อยู่ในการเดินทาง และบรรดาผู้ที่มาขอและบริจาคในการไถ่โทษและเขาดำรงไว้ซึ่งการละหมาดและจ่ายซะกาต และคุณธรรมนั้น เมื่อเขาได้สัญญาไว้ และบรรดาผู้ที่รักษาสัญญาของเขาโดยครบถ้วน เมื่อเขาสัญญาไว้และบรรดาผู้อดทนในความทุกข์ยากและความเดือดร้อน และขณะที่ต่อสู้ในสมรภูมิชนเหล่านี้แหละ คือ บรรดาผู้สัตย์จริง และนี่แหละ คือ ผู้ศรัทธา ที่แท้จริง” (อัล บะ เกาะ เราะห์, ๒ : ๑๗๗)

หรือโองการที่ว่า “พวกเขาจะไม่ได้ชื่อว่า เป็นผู้มีคุณธรรมเลย จนกว่าพวกเขาจะบริจาค สิ่งที่พวกเขาหวงแหน และสิ่งใดที่พวกเขาบริจาคไป แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรู้ ในสิ่งนั้นดี” (อาลี : อิมรอน, ๓๗ : ๙๒)

“ในหมู่พวกท่านนั้นจะยังไม่ถือว่าเป็นผู้ศรัทธาจนกว่าท่านจะรักพี่น้องของท่านเท่ากับรักตัวท่านเอง” (มุสลิม , กิตาบุลฮิมาฮฺ อาดิษที่ ๔๕)

ในการปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์นั้น ในคริสต์ธรรมคัมภีร์ ก็ได้กล่าวอย่างชัดเจน “อย่าเกลียดชังพี่น้องของเจ้า อยู่ในใจ แต่จงตักเตือนเพื่อนบ้านของเจ้าเพื่อเจ้าจะได้ไม่ต้องรับโทษเพราะเขา เจ้าอย่าแค้นหรือผูกพยาบาทลูกหลานญาติพี่น้อง ของเจ้า แต่เจ้าจงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง” (ลวินตี, ๑๙ : ๑๗ - ๑๙)

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเพียงข้ออ้างบางส่วนของ “A Common World between Us and You” ที่ทางฝ่ายผู้นำศาสนาและนักวิชาการมุสลิมได้นำเสนอแนวทางในการสร้างความเข้าใจร่วมกันของทั้ง ๒ ศาสนา

มีข้อสังเกตบางประการจากผลของการนำเสนอแนวคิดร่วมกันของนักการศาสนาและนักวิชาการมุสลิม ข้างต้น กล่าวคือ **ประการแรก** การดำเนินการครั้งนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่จะสร้างความเข้าใจดีต่อกัน ซึ่งมันห่างหายไปตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ ๙/๑๑/๒๐๐๑ การที่มีบุคคลสำคัญทั้งนักการศาสนา และนักวิชาการมุสลิมจากทั่วโลกได้ร่วมกันประกาศคำสอนที่ชัดเจนและดูเหมือนจะมีพลังพอสมควรของการเรียกร้องไปสู่ “ความรักในพระเจ้าและความรักในเพื่อนมนุษย์” ข้อมูลที่ได้นำเสนอย่างมากมายและลุ่มลึกเช่นนี้ ที่ปรากฏทั้งในคัมภีร์อัลกุรอาน คำกล่าวของท่านศาสดามูฮัมมัด และข้อความในพระคัมภีร์ไบเบิล ย่อมสะท้อนความสอดคล้องของคำสอนของท่านศาสดาอย่างชัดเจน การรวมตัวกันของผู้นำศาสนาและนักวิชาการมุสลิมที่มีทั้งความเป็นเอกภาพและแนวคิดที่สร้างสรรค์เช่นนี้ น่าจะเป็นพลังที่สร้างอนาคตแห่งความสันติสุขระหว่างคนสองศาสนานี้ได้

ประการที่สอง การแสดงท่าทีของผู้นำศาสนาและนักวิชาการมุสลิมที่ใช้คำพูดที่แสดงความเป็นเพื่อนเช่นนี้เป็นท่าทีที่สร้างสรรค์ เป็นการแสวงหาจุดร่วมที่จะนำไปสู่ความเข้าใจร่วมกัน และการร่วมมือกันในอนาคตได้เป็นอย่างดี

ประการที่สาม วิธีการเช่นนี้จะช่วยให้ศาสนิกทั้งสองศาสนาไม่เพียงแต่หันกลับไปตรวจสอบทบทวนคำสอนของศาสนาของตนเท่านั้น แต่ยังกระตุ้นให้ศาสนิกแต่ละศาสนา ได้ดำเนินชีวิตไปตามคำสอนของศาสนาอย่างถูกต้อง พร้อมกับมีท่าทีต่อศาสนาอื่นที่ใจกว้างและยอมรับฟังและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ประการที่สี่ ซึ่งเป็นข้อห่วงใยก็คือ แนวคิดที่สร้างสรรค์เช่นนี้ จะส่งผลต่อการแก้ไขแนวคิดแบบความคิดสุดโต่งและนิยมความรุนแรง (Violent Extremism) ที่เกิดในศาสนาได้หรือไม่ เพราะแนวคิดนี้กำลังมีบทบาทส่งผลเสียหายแก่สังคมทุกฝ่ายทั่วโลกในขณะนี้ โดยเฉพาะในฝ่ายมุสลิมเอง ที่จะต้องนำความเป็นเอกภาพทางความคิดเชิงสร้างสรรค์นี้ไปปฏิเสธการใช้ความรุนแรง การปราศจากความเมตตาความเห็นอกเห็นใจ ไม่ว่าจะด้วยวิธีการอบรมบ่มเพาะหรือการใช้วาทกรรมในรูปใดๆ ก็ตามเชื่อมั่นได้ว่า หากผู้นำศาสนาและนักวิชาการของทั้งสองศาสนาได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจังต่อความที่ปรากฏในจดหมายและนำไปสู่ความร่วมมืออย่างจริงจังในการแก้ไขวิกฤตที่เกิดขึ้นจริงในเวลานี้ ก็น่าจะเป็นกำลังที่จะสร้างสันติภาพขึ้นจริงได้ และในขณะเดียวกันก็จะเป็นพลัง

ที่จะป้องกันไม่ให้แนวคิดนิยมความรุนแรงและการเกลียดชังระหว่างศาสนามีที่ทางที่จะขยายผลแนวคิดนี้ได้อีกต่อไป

๓. พุทธศาสนิกชนกับความพยายามสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา

พุทธศาสนิกชน มีปณิธานของชีวิตอยู่ ๓ ประการ กล่าวคือ

๑) ให้ศาสนิกในศาสนาใดก็ตามเข้าถึงความหมายอันลึกสุดแห่งศาสนาตน

๒) ทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา และ

๓) ดึงมนุษยย์ให้ออกเสียจากอิทธิพลของวัตถุนิยม ซึ่งตลอดชีวิตของท่านก็ได้พยายามทำสุด

ความสามารถของท่าน ในปณิธาน ข้อ ๑ นั้น ท่านได้ทำ ให้ประจักษ์แล้ว ผลงานของท่านมากมายได้ฝากไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาหาความเข้าใจ ส่วนปณิธานที่ ๒ นั้น ท่านได้ “ทอดสะพาน” แนวคิดแบบพุทธศาสนาของท่านเข้าไปในฝั่งของคริสต์ศาสนา เป็นการ “เปิดประตู” ไปสู่การสานเสวนาระหว่างศาสนาอย่างชัดเจน โดยท่านได้นำเสนอคำเทศนาของท่านในหัวข้อ “ใจความแห่งพุทธธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ” ซึ่งในตอนหลังได้มีการถอดเทปคำบรรยายของท่านมาตีพิมพ์ เป็นหนังสือชื่อ พุทธ - คริสต์ ในทัศนะของท่านพุทธทาส (ใจความแห่งพุทธธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ) วิธีการนำเสนอของท่านพุทธทาสที่ใช้วิธีที่ท่านใช้อยู่เสมอ และสามารถทำสิ่งที่เข้าใจยากหรือไม่เข้าใจ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยวิธีการ “ตีความคำต่างๆ” ที่ปรากฏในคำสอนศาสนา วิธีการนี้

ท่านใช้ได้ผลมาแล้วและเป็นที่ยอมรับ คือ “ภาษาคน - ภาษาธรรม” โดยการนำคำที่เข้าใจไม่ถูกต้องหรือเข้าใจแต่ไม่ก่อให้เกิดผลประโยชน์นำมาตีความให้เกิดความเข้าใจและเกิดประโยชน์แก่ชีวิตในครั้งแรกของการเทศนาภายใต้หัวข้อย่อเรื่อง “ประโยชน์ของการศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ” โดยท่านได้กล่าวไว้เป็นหลักการว่า “พยายามมองหาให้พบว่า ธรรมะในศาสนาอื่นนั้นมันมีอยู่อย่างไร” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๗ : ๒)

จุดยืนของการพยายามสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาของท่านพุทธทาส จะเห็นได้จากคำเทศนาดังนี้ “ทำไมเราจึงมาทำการศึกษเปรียบเทียบศาสนาต่างๆ เพื่อความเข้าใจอันดีต่อกันทั้งนี้ก็เพราะว่า มันมีความจำเป็นหรือมีเหตุผลที่จะทำเช่นนั้น ท่านทั้งหลายทุกคนเป็นพุทธบริษัท ท่านก็จะตะโกนอยู่แทบทุกวันว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น แล้วท่านจะถือว่า พวกที่นับถือศาสนาอื่นนั้นไม่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย กับเราหรืออย่างไร ถ้าเราไม่ถือเราก็จะเป็นคนพูดไม่จริง ถ้าเราถือ เราต้องถือว่า สัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะนับถือศาสนาอะไรเขาก็เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตายต่อเรา เขาก็ต้องมีความรัก มีความเมตตา กรุณา คบหาสมาคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกันสุดความสามารถที่เราจะช่วยกันได้ เราต้องมีความเข้าใจต่อกันและกัน จนไม่มีความรังเกียจกัน” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๗ : ๒ - ๓)

นอกจากท่านพุทธทาสต้องการให้พุทธศาสนิกชนเปิดใจกว้างที่จะทำความเข้าใจศาสนาอื่นในฐานะเพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้ว ท่านยังเห็นว่า อุปสรรคสำคัญที่ทำให้ศาสนิกชนในศาสนาต่างๆ เกิดความไม่เข้าใจกันนั้น สาเหตุมาจากศาสนิกชนยังขาดความเข้าใจที่ถูกต้องในศาสนาของตนไม่รู้จุดหมายที่แท้จริงของคำสอนในศาสนาตน ทางที่ดีที่ดียิ่งที่สุด คือ ต้องสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักคำสอนในศาสนาที่ศาสนิกชนศรัทธา ดังที่ท่านกล่าวว่า “ถ้าแต่ละคน ไม่เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตนๆ แล้วจะเป็นเหตุให้เขารู้สึกว่า ศาสนามันแตกต่างกัน จนเป็นข้าศึกแก่กันแต่ถ้าทุกคนเข้าถึงหัวใจแท้ๆ ของศาสนาของตนแล้วนั้นแหละจึงจะรู้สึกได้ว่า ทุกคนมีความเหมือนกัน ตรงที่ต้องการให้ทุกคนหมดความเห็นแก่ตัวจนกระทั่งหมดตัวตน ไม่มีกิเลสไปตามอานาจแห่งตัวตนเขาเข้าใจข้อนี้ดีได้ก็ต่อเมื่อ เข้าใจถึงหัวใจของศาสนาของแต่ละคน เท่านั้น” (พุทธทาสภิกขุ, อ้างแล้ว, หน้า ๔)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ทำไมท่านพุทธทาสจึงยกเอาการเปรียบเทียบ คำสอนเฉพาะแต่ศาสนาคริสต์ไม่ได้กล่าวถึงศาสนาอิสลามหรือศาสนาเทวนิยมอื่นๆ เลย ในข้อ ๒ ท่านพุทธทาสให้เหตุผลว่า

“ทำไมยกเอามาแต่ศาสนาคริสต์ก็เพราะเห็นว่ามันพอ คือ เอาศาสนาคริสต์เป็นหลักในบรรดาศาสนาที่มีพระเจ้าเป็นเครื่องยึดถือเราเอาศาสนาคริสต์เป็นหลักศาสนาเดียวก็พอ ศาสนายิวหรือศาสนาอิสลามก็มี หลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน... ขอให้เข้าใจว่า มันก็เท่ากับความเข้าใจระหว่างศาสนาทุกศาสนา”
(พุทธทาสภิกขุ, อ่างแล้ว, หน้า ๘)

พุทธธรรมเพื่อการปกครอง

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมเกี่ยวกับการบริหารจัดการทุกมิติ โดยเน้นที่การพัฒนามนุษย์ ให้ความมองงามทั้งทางร่างกายและจิตใจเป็นเบื้องต้นให้เป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมที่สมบูรณ์จากนั้นมนุษย์จึงไปทำการบริหาร

พระพุทธเจ้าพระองค์เอง ทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมราชา สมัยพุทธกาล คือทรงเป็นผู้นำในการปกครองและจัดการบริหารกิจการสูงสุด ในองค์กรของพระพุทธศาสนาเมื่อยุคสมัยชมพูทวีปรวมถึงลักษณะอันสำคัญยิ่งของพุทธธรรมซึ่งพระองค์ ได้ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง อันแสดงถึงทรงมีภาวะด้านผู้นำต่อสังคมโลก โดยทรงนำหลักพุทธวิธี ไปเพื่อเผยแผ่ประยุกต์ใช้ในการปกครองในฐานะของความเป็นพระธรรมราชา

พุทธวิธี ดังที่ปรากฏทางพระพุทธศาสนานั้น ได้แสดงถึงความเป็นสากลที่ทุกคนพึงปฏิบัติธรรมอย่างเดียวกัน ใครปฏิบัติได้มากก็อยู่ในฐานะสูง ยิ่งอยู่ในฐานะที่สูงก็ยิ่งเป็นที่หวังว่าจะต้องประพฤติให้สูงตามไปด้วย หากประพฤติตนไม่อยู่ในธรรมจะถูกโลกตำหนิ กษัตริย์จึงประพฤติธรรมและเผยแพร่ธรรม ซึ่งก็ต้องรวมหน้าที่เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกไปด้วยโดยปริยาย กษัตริย์ในความหมายเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมราชา ศาสนาพราหมณ์ผนวกความเชื่อเรื่องเทพเจ้าเข้ากับลักษณะของกษัตริย์ และโยจวรรณะกษัตริย์เข้ากับพระผู้เป็นเจ้า จึงเกิดความคิดแบบเทวราช ส่วนพระพุทธศาสนา ไม่ยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท จึงไม่ยอมรับการเกิดวรรณะจากพระผู้เป็นเจ้า และมีได้ให้ฐานะอันสำคัญแก่เทพเจ้าทั้งหลาย หากแต่กำหนดว่าความเป็นเทพก็เกิดจากบุญอันบุคคลได้กระทำ คนธรรมดาที่อาจสูงส่งเท่าเทพและพรหมได้ หากประพฤติธรรมสูงพอ ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่ดีจึงเป็นสมมติเทพ คือเทียบได้กับเทพในเชิงการปฏิบัติธรรม และมีสิทธิในการปกครอง เพราะคุณธรรมดังกล่าว หากปราศจากคุณธรรมเมื่อใด ผู้อื่นก็มีสิทธิโค่นล้มเสียได้ ดังนั้น ธรรมราชา จึงปกครองโดยเน้นการปฏิบัติตามธรรมและสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติธรรมมากกว่าปล่อยให้ประชาชนเดือดร้อนแล้วใช้อำนาจปราบปรามเมื่อประชาชนทำผิด ยิ่งกว่านั้นนอกจากธรรมราชา ไม่ถืออำนาจเป็นเครื่องมือปกครองแล้ว ยังทรงควบคุมพระองค์มิให้ลุแก่อำนาจ หรือให้ความสำคัญแก่ฐานะอันสูงของพระองค์ยิ่งกว่าความสุขของประชาชน ดังจะเห็นได้จากพรหมวิหารธรรมและธรรมหลายข้อในทศพิธราชธรรม คือ ความอ่อนโยน ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน

ความหนักแน่นในธรรม เมื่อกษัตริย์ ปฏิบัติพระองค์ตามธรรมดังกล่าว ย่อมใช้อำนาจในทางที่เป็นธรรม ๓๑๐ สารนิพนธ์พุทธศาสนปรัชญา ประจําปี ๒๕๖๐ แม้จะทรงพระราชอำนาจอยู่สักเพียงใดก็ตาม การเน้นลักษณะของผู้นำที่ดีอาจเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเพียงพอแล้วสำหรับการปกครองแคว้นต่าง ๆ พระพุทธศาสนาซึ่งได้รับอิทธิพลเรื่องของภาวะความเป็นผู้นำเข้ามาตลอดจนได้มีการประยุกต์และพัฒนา คุณภาพของภาวะผู้นำตามแนวพุทธวิธีในพระพุทธศาสนา โดยให้ผู้ปกครองนำธรรมของพระพุทธศาสนาไปใช้ เพื่อมุ่งสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ ให้เป็นสังคมที่มีระเบียบให้อยู่ด้วยความสงบสุข เหตุใด พระพุทธศาสนา จึงต้องการให้ผู้นำมีคุณธรรมเป็นพิเศษ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อภาวะผู้นำมาก เพราะภาวะผู้นำมิใช่เป็นเพียงผู้นำในทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นทั้งศูนย์กลางที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ทั้งเป็นผู้ที่ต้องนำสังคมมนุษย์อีกด้วย ดังนั้น ถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรม สังคมก็จะอยู่ด้วยสันติสุข ประชาชนก็จะถือเอาตัวอย่างคุณธรรมของผู้นำไปปฏิบัติ ถ้าประเทศใด มีผู้นำเป็นผู้มีความสามารถและมีคุณธรรม ประเทศนั้น

บ้านเมืองนั้นก็จะมีเสถียรภาพที่มั่นคงและเจริญก้าวหน้า สังคมจะไม่เดือดร้อน คุณธรรมของผู้นำจึงเป็นสิ่งที่ปรารถนา เพราะถ้าผู้นำไม่มีคุณธรรมแล้ว ผู้นำนั้น จะใช้แต่อำนาจ ตามความพอใจของตน และอาจสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยจากคนที่มิเมตตากรุณาจนกลายเป็นคนที่โหดร้ายจนได้ กลายเป็นเทวราชได้ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเสนอหลักธรรมให้ผู้นำ ดังเช่น กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะพัฒนาความเป็นผู้นำ โดยใช้หลักพุทธธรรมให้เป็นภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ได้บริบูรณ์ในแนวคิดของความสัมพันธ์ต่อภาวะความเป็นผู้นำ ในพระสูตรตันตปิฎก (พระไตรปิฎก) หลักพุทธวิธีซึ่งปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ได้แสดงเรื่อง เกี่ยวกับผู้นำและภาวะความเป็นผู้นำไว้ แม้จะเป็นการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในเชิงประวัติศาสตร์แต่จะเห็นถึงความเป็นผู้นำเมื่อวิเคราะห์ในหลักการสำคัญ จะพบเนื้อหาอันเกี่ยวเนื่องกับภาวะผู้นำตามคติพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากผู้นำไม่ว่าจะดำรงฐานะ หรือตำแหน่งใด เช่น กษัตริย์ ราชา มหาสมมติ เป็นต้น ได้สะท้อนถึงภาวะผู้นำอันสืบเนื่อง หรือมีรากฐานพุทธวิธีสังเกตได้จากจริยวัตรหลากหลายของผู้นำล้วนมีความเกี่ยวข้องกับภาวะอำนาจ ความสัมพันธ์ของผู้นำและสมาชิกในสังคม ร่วมกันทำกิจกรรมมากมาย ดังปรากฏออกมาในลักษณะของคุณธรรม หรือการปฏิบัติธรรมตามหน้าที่ทั้งผู้นำและสมาชิก ในกลุ่ม ฉะนั้น พุทธธรรมจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นความสำคัญของผู้นำและภาวะผู้นำเพื่อบริหารจัดการ

ในการปกครอง โดยความริสุทษิยัตติธรรมโดยแท้ในอัครคัมภีร์สูตร ๑ นั้นเอง (พระไตรปิฎก) ก็ได้กล่าวถึงกำเนิดของมนุษย์สังคม ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ของคนในสังคม หรือรัฐ นั่นคือความเกี่ยวข้องของผู้นำและสมาชิก พุทธธรรมที่บ่งถึงภาวะของผู้นำนั้น มีพื้นฐานที่ธรรมชาติทางกายและใจของมนุษย์ สภาพธรรมชาติ(State of Nature) ของปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลง เริ่มด้วยสมัยที่โลกพิเนาศ สัตว์โลกที่มีบุญ ได้เกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีปิติเป็นอาหาร ไม่มีเพศ มีรัศมี อยู่ในวิมานอันงามเมื่อโลกกำลังเกิดใหม่ จักรวาลยังเป็นน้ำ มีตมณ ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ไม่มีกลางวัน กลางคืน ต่อมาเกิดพื้นดินลอยขึ้นอยู่อยู่บนผิวน้ำ มีสีกลืน และรสดี สัตว์โลกคนหนึ่งจึงลองชิมดูและสัตว์โลกอื่น ๆ ก็ชิมตาม ตัณหาหรือ ความอยากก็เกิดขึ้นร่างกายก็หยาบขึ้น แล้วเกิดการคูหมันผิวพรรณกัน จึงทำให้เกิดชนชั้นวรรณะ และระบบสังคมในเวลาต่อมา พุทธวิธี เพื่อความเป็นพระจักรพรรดิ ตามหลักจกัวัตติวัตร เป็นหน้าที่ของความเป็นผู้นำ ในฐานะผู้ปกครอง บริหารอาณาจักร ให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. การตั้งตนให้ดำรงอยู่ในธรรมและการรักษาคุ่มครองป้องกันอันชอบธรรม (ธรรมาธิปไตยและธรรมิการักษาวรรณคูปติ) จะสร้างความชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ได้แก่ บริวารในปกครองคือ มเหสี โอรส ธิดา ข้าราชการ และสมาชิกภายใต้รัฐธรรมาภิบาล (good governance) หมายถึง ชนทุกหมู่เหล่าชาวบ้านชนชั้นต่างๆ ตลอดจนพระสงฆ์บรรพชิตผู้ทรงคุณธรรม แม้กระทั่งบรรดาสัตว์ชนิดต่างๆ
๒. การจัดให้มีการป้องกันปราบปรามการกระทำความผิดผู้นำจะมีการจัดการมิให้มีการกระทำความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมืองอย่างเด็ดขาด
๓. การกระจายรายได้ (ธนานุปทาน) ผู้นำให้มีการปันทรัพย์สินเฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์มิให้มีคนยากไร้ในอาณาจักร

๔. การแสวงหาปัญญาและคุณธรรม (สมณพราหมณปริปุจฉา) ผู้นำจะต้องหมั่นปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ นั่นคือ การมีคณะที่ปรึกษาซึ่งเป็นนักปราชญ์ ผู้มีคุณธรรมเพื่อช่วยงานกิจการบริหารราชอาณาจักรให้เกิดความเจริญก้าวหน้า จะเห็นได้ว่า ผู้นำในฐานะผู้บริหารราชอาณาจักร มีส่วนอย่างมากในการสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองแก่อาณาจักร และยังให้เกิดความผาสุกแก่สมาชิก หรือประชาชนในอาณาเขต จุดสำคัญที่แสดงถึงภาวะความเป็นผู้นำที่สามารถสร้างสรรค์ความเจริญ ดังปรากฏในหลักพุทธธรรมว่าด้วยความ เป็นจักรพรรดิ คือ การให้ทาน การเฉลี่ยแบ่งปันทรัพย์ และดูแลความประพฤติของสมาชิกในเขตแดนสิ่งที่คำนึงถึง

อย่างมาก คือ ความเป็นอยู่สุขสบาย หรือความมั่งคั่งของสมาชิกในราชอาณาจักรนั้น มิใช่เป้าหมายสำคัญของ ความรุ่งเรืองสถาพรของรัฐ แต่ความเป็นอยู่ตามธรรม คือ ความสงบสุข ที่มีรากฐานมาจากความมีศีลธรรม คุณธรรมของสมาชิกทุกคนในราชอาณาจักร ถือว่าเป็นเป้าหมายที่สำคัญอย่างยิ่ง ของภาวะผู้นำอันจะสามารถ แสดงถึงความเป็นผู้นำที่พึงประสงค์ตามหลัก (พระไตรปิฎก) แสดงถึงหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองของผู้นำ ในฐานะผู้ปกครองรัฐตามหลักพุทธธรรม สูตรนี้กล่าวถึง สาเหตุของอาญากรรม และแนวทางแก้ไขที่จะทำให้ อาญากรรมนั้นหมดไป จะต้องทำให้สมาชิกในฐานะประชาชนในรัฐมีความเป็นอยู่ที่ดี ชาวบ้านจะต้องมีอยู่มีกิน ชาวนาจะต้องได้สิ่งที่จำเป็นแก่การทำนา พ่อค้าจะต้องมีทุน ลูกจ้างผู้ใช้แรงงานมีงานทำมีเงินได้พอเลี้ยงชีพคน เดือดร้อนควรที่จะได้รับการยกเว้นภาษี ทำให้ประชาชนมีรายได้พอเพียง วิธีการดังกล่าว ถือเป็นสิ่งที่ผู้นำต้อง ปฏิบัติ ดังนี้

๑. พลเมืองเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ ก็จะมีขมขื่นในกสิกรรม และโครักขกรรมขอพระองค์ จึงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร

๒. พลเมืองเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ ขมขื่นในพาณิชยกรรม ขอพระองค์ทรงเพิ่มทุน ให้แก่พลเมืองเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร

๓. ข้าราชการเหล่าใดในบ้านเมืองของพระองค์ขยัน ขอพระองค์พระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ ข้าราชการเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร กิจกรรมที่ผู้นำต้องดำเนินการนั้น มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของ มวลสมาชิก ถ้าผู้นำตีนั้นหมายถึง จะต้องสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ บำบัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ได้ นับเป็นการนำหลักพุทธวิธีมาใช้ในการบริหารการเมืองการปกครองประเทศ ทั้งสะท้อนให้เห็นถึงภาวะ ความเป็นผู้นำที่พึงประสงค์ของมวลสมาชิกในสังคมระดับประเทศ

พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงมีพระปรีชา สามารถในการจงใจให้คนเกิดความต้องการอยากปฏิบัติ ตาม คำสั่ง โดยการสั่งการแต่ละครั้ง เป็นที่ยอมรับได้ง่าย เพราะไม่ทรงใช้วิธีเผด็จการ แต่ทรงใช้วิธี ระบบ ๓ ประการ ดังนี้

๑. อัตตาธิปไตย (supremacy of self) ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี และ เกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดีด้วยเคารพตน

๒. โลกาธิปไตย (supremacy of public opinion) ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็น ใหญ่หวั่นไหวไปตามเสียงนิทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยม หรือหวั่นกลัว เสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดี ด้วยเคารพเสียงหมู่ชน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามมติของคนส่วนใหญ่และเคารพมติของคนส่วนน้อยในเวลาเดียวกัน

๓. ธรรมาธิปไตย (supremacy of righteousness) ถือธรรมเป็นใหญ่ คือถือหลักการ ความจริง ความ ถูกต้องความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความ คิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วย ความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นประมาณอย่างสามัญได้แก่ ทำการด้วยความเคารพ หลักการ กฎ ระเบียบ กติกา พระพุทธเจ้าเอง พระองค์ทรงใช้วิธีการด้วยระบบธรรมาธิปไตยผู้เป็นนักปกครอง นักการเมือง

ต้องถือเป็นนัยสำคัญว่า จะต้องยึดถือธรรมเป็นใหญ่ คือการถือหลักการ ความจริง ความถูกต้องความดี งาม เหตุผลประโยชน์สุขที่แท้เป็นใหญ่ เป็นเกณฑ์ เป็นมาตรฐาน เมื่อถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เห็นแก่ธรรม เห็นแก่

ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และยึดถือตามหลักการ ก็จะไม่เอนเอียงไปข้างไหนไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ ไม่เห็นแก่พรรคพวก และจะมีความชัดเจนในการบริหารการปกครองประเทศ อย่างมีประสิทธิภาพ

พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักธรรมในการปกครองที่จะนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง หลักธรรมนั้นชื่อว่า อปริหานิยธรรม ๔ แปลว่า ธรรมที่ทำให้เจริญโดยส่วนเดียว มีอยู่ ๗ ประการ กล่าวคือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ คือหมั่นพบปะปรึกษาหารือกันเพื่อระดมสมองช่วยกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ของกิจการบ้านเมือง ไม่ควรทำอะไรตามลำพังหรือเมินเฉยต่อเหตุการณ์บ้านเมือง

๒. พร้อมเพรียงกันประชุมและพร้อมเพรียงกันเลิก คือ เมื่อถึงเวลานัดหมายหรือมีหนังสือเชิญประชุมก็มาประชุมให้ตรงต่อเวลาโดยพร้อมเพรียงกัน และถ้ายังไม่หมดวาระการประชุมหรือยังมิได้ปิดประชุม ก็ไม่สมควรหลบหนีออกจากที่ประชุมโดยไม่มีเหตุอันควร แต่ปัจจุบันนี้ เรามักจะได้เห็น หรือได้ยินอยู่เสมอว่าถึงเวลาประชุมแล้วก็เปิดประชุมไม่ได้เพราะสมาชิก ยังมาไม่ครบองค์ประชุมและเวลาเลิก ก็ทยอยกันหลบหนีออกจากที่ประชุม

๓. ไม่ทำอะไรนอกเหนือจากระเบียบข้อบังคับคือได้บัญญัติสิ่งใดไว้เป็นข้อบังคับ ก็ประชุมไปตามระเบียบนั้นและไม่เหยียบย่ำกฎเกณฑ์ที่ได้วางไว้ ไม่ถือเอาตามอำเภอใจใครต่อความสะดวก ข้อกำหนดกฎเกณฑ์อันใด ยังมีได้กำหนดบัญญัติไว้ ก็ไม่กล่าวอ้างหรือกำหนดขึ้นมาเอง

๔. เคารพให้เกียรติท่านผู้ใหญ่ในที่ประชุม ผู้ใหญ่ย่อมมีประสบการณ์มากพบเห็นหรือเผชิญกับปัญหาต่างๆ มาก่อน ควรรับฟังคำแนะนำที่วางตั้งของท่าน โดยเฉพาะท่านผู้ใหญ่ที่เป็นประธานในที่ประชุม ต้องฟังคำตักเตือนของท่านด้วยความเคารพ

๕. ให้เกียรติแก่สตรีและเด็ก คือไม่ปล่อยให้สตรีและเด็กตกอยู่ในอันตรายที่จะถูกข่มเหงรังแกเพราะโดยธรรมชาติแล้ว สตรีและเด็กย่อมมีสรีระร่างกายอ่อนแอกว่า หากไม่คอยช่วยเหลือคุ้มครองจะทำให้พวกจิตทรามทำร้ายได้ง่าย

๖. เคารพบูชาปูชนียสถานของชาติ ปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน ที่บรรพบุรุษ ได้ก่อสร้างไว้เป็นสมบัติของชาติ เช่น เจดีย์ อนุสาวรีย์ ประจำชาติ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องเตือนความทรงจำ รั้าให้กระทำความดีและเป็นที่ยอมรับจิตใจของหมู่ชน จึงไม่ควรละเลยต่อพิธีการที่แสดงถึงความเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้น

๗. คุ้มครองอารักขาผู้ทรงศีล ให้ความอารักขาบำรุงอันชอบธรรมแก่ผู้ทรงศีล ทรงธรรม เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่อย่างมีความสุข หลักอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ รัฐที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยในชมพูทวีปครั้งอดีตกาล ได้ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด แม้ปัจจุบันก็ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ปัญหาสมาชิกไม่ครบองค์ประชุมก็ดี สมาชิกยังไม่พอที่จะเปิดประชุมก็ดี ตลอดจนความวุ่นวายแย่งกันพูด แสดงอาการไม่ให้เกียรติประธานก็ดี อาจหมดไปหรือลดน้อยลงบ้างก็ได้ บริบทในแนวทางของความเป็นผู้นำที่ถูกต้องตามหลักพุทธวิธี ที่นำมาประยุกต์ใช้ต่อการเมืองการปกครองประเทศ มีลักษณะสอดคล้องกับหลักธรรมในโคปาลสูตร ๕ ดังนี้

๑. การรู้จักรูป ผู้นำจะต้องรู้จักและเข้าใจผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาในฐานะของสมาชิกองค์กร ความรู้นี้นอกจากจะสร้างความสนิทสนมกันแล้ว ยังก่อให้เกิดมิตรไมตรีต่อกัน เข้าใจความต้องการการประพฤติพื้นเพของมวลสมาชิก

๒. ฉลาดในลักษณะ เมื่อผู้นำรู้จักตัวบุคคล ก็สามารถพิจารณาจัดสรรตำแหน่งงานต่างๆ ให้เหมาะสม

๓. คอยชี้แจงข้อขัดข้อง ผู้นำสามารถแสดงศักยภาพของตนได้ จากการแก้ไขข้อขัดข้อง ข้อบกพร่องต่างๆ

โดยเฉพาอย่างยิ่งเป็นพื้นฐานต่อความเชื่อถือในอำนาจ

๔. คอยปิดบังแผล ผู้นำจะต้องมีความระมัดระวัง สำรวจตรวจตรามิให้เกิดความเสียหายอันเป็นการทำลายชื่อเสียงของสมาชิกในสังคม ป้องกันมิให้ปรากฏออกมาภายนอก

๕. สุขควินผู้นำจะสามารถแสดงความสามารถของตน แก่ผู้อื่นอย่างถูกต้องในแง่การนิเทศ งานแก่มวลสมาชิก ต้องอาศัยประสบการณ์และภาวะผู้นำที่พึงประสงค์

๖. รู้จักทำ (น้ำ) ผู้นำจะต้องแสวงหาความรู้ รู้จักจัดความคิดในการทำงาน มีคณะทำงานที่ดีมีคณะที่ปรึกษาในกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่มวลสมาชิก

๗. รู้ว่าโคกินน้ำแล้วหรือยัง ผู้นำจะต้องรู้จักกระบวนการพัฒนา ให้โอกาสแก่ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของมวลสมาชิก ด้วยการอบรม เพิ่มพูนความรู้ฝึกฝนทักษะอาชีพ

๘. การรู้ทาง ผู้นำจะต้องรู้แนวทางในการบริหารจัดการขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักจุดร่วมของชีวิตมนุษย์ โดยนำพาสมาชิกของตนไปสู่จุดหมายของชีวิตร่วมกัน

๙. ฉลาดในสถานที่โคจร ผู้นำจะต้องสามารถประเมินศักยภาพของกลุ่ม ด้วยการกำหนด เป้าหมายวางแผนการทำงานและแนวทางปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุ

๑๐. ริดนมให้เหลือไว้ ผู้นำจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของมวลสมาชิก รู้จักประสานประโยชน์ดำเนินกิจกรรมของกลุ่มด้วยความเหมาะสมพอดี รักษาสมดุลระหว่างการให้กับการรับ

๑๑. การบูชาโคที่เป็นพ่อฝูง หรือจ่าฝูง ผู้นำจะสามารถเสริมภาวะของตนให้เด่นชัด ด้วยการรู้จักให้บำเหน็จในการทำกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มและมวลสมาชิก จะเห็นว่าผู้นำมีความสำคัญอย่างมากทั้งในแง่การบริหารงาน คือ มีการวางแผนการทำงานการนำ

แผนไปปฏิบัติ และการประเมินผล ขั้นตอน หรือวิธีการดังนี้ มีความแตกต่างกันไปตามภาวะของผู้นำแต่ละบุคคล แต่สิ่งที่จะแสดงถึงภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ ตามหลักพุทธธรรมอันนำไปประยุกต์ให้เกิดผล มิใช่เพียงสร้างความมั่นคงกับฐานอำนาจ หรือตำแหน่ง สถานะของผู้นำในกลุ่มเท่านั้น แก่นแท้ของพุทธธรรมได้แสดงให้เห็นภาวะของผู้นำซึ่งต้องเป็นบุคคลที่ฉลาด รอบรู้ มีความมุ่งหมายในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและมวลสมาชิก การบริหารองค์กรเป็นเรื่องจริงในวิถีชีวิตการทำงานอยู่ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาระหว่างสิ่งที่น่าพอใจและสิ่งที่ไม่น่าพอใจ ถ้าผู้นำขาดสติไม่ยึดหลักธรรมการบริหารก็ไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งของสังคมมนุษย์ได้